

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVIII. évf.

September—October.

5-ik füzet.

Bogáthi zsoltára a jezsuiták ellen.

Második közlemény.

V.

Mint már előbb is említők, Bogáthi távo' ál attól, hogy lelke egész erejével költött, szép és nemes hangú zsoltárait a más hitűek ellen fordítsa s Melius példájára a szentírás erdejéből metszett husángokkal verjen végig azokon. A pogányokról elég gyakran szól, de az eredetihez ragaszkodó hűség kényszeríti őt erre. A keresztény felekezetek közül csak a katolikusokra van LXXIII. és CVI. zsoltárában némi távoli vonatkozás, hol egy Meliusra emlékeztető, ma már csaknem érthetetlen ezézésban az istentől elszakadtaknak talán Mária-imádására tesz udvariatlan megjegyzést. A LXXVIII. zsoltárban is találunk egy oly vonást, mely némileg a katolikusokra emlékeztet, bár a törvényszegő zsidókról szól:

Eretneki bálvánnyal Istenét bosszantá,
Sok kápolna csinálással szent Urat busitá.

E vonást a XXXVI-ik zsoltárban egyenesen a katolicizmus ellen alkalmazza. De ott sem a felekezet ellen kél ki: a Kolozsvárra betelepített jezsuitákkal van egy kis leszámolni valója s az isten kegyelmes voltát dicsőítő fenséges zsoltár bevezető részét e leszámolásra szenteli.

Mert a mély erkölcsi ézés szólal meg a székel költőben a hazátlan, kóbor, kétszinű horda ellen, kiknek minden tette az őket tápláló magyar föld leplezett gyűlöletén kívül a római pápa és római császár iránti feltétlen, majdnem rabszolgai engedelmességre mutatnak.

Éppen azért nagyrebecsülésünket érdemli ki a hazafias költő, midőn hazáját romlástól féltve, leveti nemes tartózkodását s költészete minden erejével felhívja a figyelmet a betolakodott veszedelmes idegenekre.

Melius járt e téren is előtte példaadással. Bár csak hírókról ismerte a jezsuitákat, mégis szivéből gyűlölte Melius a pápista hit e fölesküdt janicsárait, kiket Oláh Miklós érsek hiában akart letelepíteni Magyarországon. 1565-ben kiadott bibliájában egyik helyt alkalmasint a Lengyelországban hatalmas jezsuitákra gondol Melius, midőn sodomita és lengyel bujálkodásról beszél. Másik helyen azt állítja, hogy a jezsuiták mellé apácza-klastromokat bizonyosan a könnyebb gyóntatás kedvéért építettek. Legélesebben „*Az első kirali könyv*“ XVIII. részének végén nyilatkozik róluk, hol ilyen alapos bibliamagyarzatot nyújt olvasóinak:

„Az Achabnak ötöd félszáz papjai voltak. Jezabelnek, a feleségének, is négyszáz *baráti* voltak. Ezek olyan Sodomita, testi-lelki paráznák voltak, mint *most a Jesuiták, a Barátok és Misetokok*. Az erdőkre *Clastromot* csináltak, ott bálványoztak. Minden Baama, azaz hegyen épült *Clastrom* mellett férfi k . . . k és asszony k . . . k bordélyá volt, akkiket Jeroboam, Achab, Jezabel a papoknak, *barátoknak* csináltattak vala“.

Igy hangzik a 19-dik vers ezélatos magyarázata. Négy más vers felvilágosítása után befejezésül a következőt kapjuk:

„Vágjátok le a Baal papjait! Miként Ilyés levágatja a kösséggel a Baal papjait: most is fejedelmek vágjátok le a Baal *miséző* parázna papjait! Eltörették az Propheták a bálványokat, az oltárokat az kösséggel, a fejedelemmel, mint az Moses, Josaphat, Asa: hát ti is azt mielljétek. Nem jámbor hát az, akki azt mongya, hogy a *praedikátornak*¹ nem szabad a fejedelemmel, a kösséggel megöletni az gonosztevőket“. (Fol. 171.)²

¹ Értsd: Kálvinhitű pap.

² Melius mindvégig megmaradt a bibliájában is hirdetett eretnekirtó elvek mellett. Az 1567-beli törvényalkotó debreczeni zsinat V. és LXIV. kánonja így hangzik: „Az irás az egyetértést megháborító eretnekeket *megköveztetni* parancsolja, miként Ilyés megölette a Baal papjait. . . . Isten igéje, hogy az istenkáromlók és eretnekek . . . *halálos bűnösök, kiket az egyházból ki kell vetni, a hatóságoknak pedig a fegyver hatalmával megöletni*, minők a Servet, Arius, Photinus követői, kik az igaz háromságot tagadják. . .“ Kiss Áron fordítása. 566. 598. 599.

1570-ben az „*Igaz szentírásból kiszedettet ének*“ előszavában a felsőmagyarországi vértanukon káröröme ily kegyetlen szavakban tört ki: „Megálgya az Isten, kik e vadkanokat, rókákat kergetik, kiüzik, *égetik*, mint Isten parancsolja: Exod. 22. Deu. 13. 17. 18. Hogy megöljék az

Egészen a katolikus inquisitio alapelve ez: a papság elítéli, a kiket eretnekséggel gyanúsít s a végrehajtást a világi hatóságokra bizza. Ilyen kegyes eljárással végezték ki a Melius halálát követő években a nagyharsányi unitárius papot is, Alvinczi Györgyöt. A Basta-korszakban az unitárius papság halálra üldözésének is nagyrészen ez volt indító oka. 1638-ban Dézsen Toroczkai Jánost, az unitárius püspök fiát, kövezték meg hasonlóan, Melius kegyetlen utasítását követve. A Bethlen támadása idején Kassán is kegyetlenül elbántak három jezsuitával; ámde ez háborús villongások közt történt. A katolikus klerus azonban — nem örvendvén az alapelv általánosításának — e vértanúkat ma már szentekké akarja avatni.

Melius bizonyába, hogy saját szavával éljünk, a Servetet negyedfél száz évvel ezelőtt kath. módon megégető Kálvin „Defensio orthodoxae fidei“ c. eretnekirtó munkáját követte bibliájának harcziás szellemű magyarázatával. Egyben azonban felülmulta magát a nagy hitvédő Kálvint is. Az okos Kálvin ugyanis nem az *erősebb* katholicizmus ellen akarta megindítani azt az eretnekirtó nyílt harcot. Melius ellenben vitézül rátámadt elsősorban azokra, a kik közül 1565-ben már talán egy sem lakott Debreczen vidékén. Még vakmerőbbé válik Melius a messze távol élő jezsuitákkal szemben: ezeket is, mint bálványimádkokat, egytől-egyig halálra szánja. Nem úgy, mint a kérlelhetet-

hamis prophetát, mint Illyés Jevágatá a Baal papjait. 4 Reg. 23. Mint Isten mondja, hogy megöljék az eretnekeket“.

„Valakik a Christus örök születését, Jehova egy Istenségét tagadták,* undok halállal holtak meg, mint Ebion, Cherintus, Arrius, Fotinus, Sabellius, Servetus, Alciatus, Gentilis, *Gárgyános Máté, Mezőgyáni Ambrus, és a többi csak mostan is*: Isten éltesse ő Nagys. Ugnot Christoph uramat, az egri kapitánt, hogy a rókákat, kanokat kergeti. Ti Nagyságtokot is kérem, valahol vattok, a Sámson rókáit kergessétek!“

... Jó számon tartani Melius e vaskövetkezetességét. Az újabb kor új hazudozásai között bizonyos körök versben és prózában dicsőítik őt, mint a lelki szabadság elsőrangú hőst. A tordai milleniumi kép sokkalta őszintébb, mert összeszorított ököllel festi Meliust, mikor a vallásszabadságot az erdélyi országgyűlésen kimondják.

* A „pécsi disputatio“ indító oka is Melius e heves tiltakozásában rejlik. Décsi Gáspár 1588-ban azért tiltotta el tolnai híveit a pécsi polgárok vendégszerető fogadásától, mert ezek szerinte és Melius szerint: „a Krisztus örökké valóságát és istenségét megtagadták“. Lásd Kanyaró, Unitáriusok Magyarországon. 143. l.

len Kálvin, kit hasonló merénylettel gyanusítottak a mult években némely honfitársai, de sehogysem tudtak ezt megerősítő nyilatkozatot találni hátrahagyott munkáiban.

VI.

Ime, mily világgá ellátszó bokrokban is terem Melius számára megérdemlett babér. A mi Bogáthink nem termett vezérnek s ő egyáltalán egész életén keresztül sem volt alkalmas ily kegyetlen vitézkedésre. A hitbajnokok nem forgattak véres szablyát itt Erdélyben. Máglyagyújtogatásra sem igen vállalkoztak. Ő nem a nagy Kálvint, inkább a Meliustól kicsinyített Dávid Ferencz példáját tartotta szem előtt. A lelki szabadság, e később egész Európában ismert „socinian dogma“, legfőbb és legföltettebb kinsese volt Erdély jeleseinek. Ott állott az ifju Bogáthi is e legszentebb eszme bölcsőjénél, nemes szülővárosában. Üres fenyegetés és nagyszáju kurjongatás kedvéért ugyan hogy hagyta volna oda a közép, arany mérsékletet! Megrótta s talán biztos távoltartásukra is gondolt közeli ellenfeleinek; de csak azért, hogy tőlük végkép megszabaduljon, a Melius-féle véres eszközökre távolról sem gondolhatott.

Pedig jól látta a baljoslatu jeleket, melyek egy későbbi szólásként előrevetett árnyékai voltak Erdély bekövetkező legszomorubb korszakának. Látta Dávid Ferencz bukását és hallotta az olasz földről előrepülő pápista varjuk diadalkárogását. Harmincz olasz jezsuitát küldött a pápa jóvoltából a lengyel király Kolozsvárra. Ott vertek azok erős fészket a nekik való Farkas-utcában, kastélyszerü klastromot építve közel a kapukhoz. Az asylum-szerü menedékhely, fegyveresen járó ifjaik kihívó magaviselete, a fényes színi előadások, hol nem kimélték a díszleteket és a más felekezetűek kigunyolását sem, a disputatiók, melyeket hasonló czélból a fejedelem jelenlétében a paterk készséggel tartottak, a felsőbbek részrehajtó kegye s különösen a nem sok vizet zavaró, de annál hajlíthatóbb Kristóf ur kitüntető figyelme, kit a sima olaszok körülrajongtak: türehetlenné tették a fenhőjázó idegenek jelenlétét az addig magokban békés szabadsággal élő kolozsváriakra nézve. Ide járult még a tömérdek apró kereset, mely a magát elszólo unitáriust egy-két hamis tanu szavára is börtönbe vezette. A napról-napra tért hódító jezsuiták kezében végre a leghatalmasabb fegyver

is megvillant: sajtó útján is megindítják a tervezett ellenreformációt, s támadó latin művöket magának a fejedelemnek ajánlják. Itt Kolozsvárt kezdték meg azt a végzetes reactiót, melyet Erdélyben elhódított tanítványaik, a református Pázmány és unitárius Balásfi a következő század elején gyászos diadallal, a protestáns Magyarország megrontásával koszorúztak.

Bogáthi csak egy évig lehetett szemtanúja a kolozsváriak szorongatott helyzetének. 1581-nek őszén elhagyta Kolozsvárt, mikor már országgyűlési végzéssel is tilalmazták a jezsuiták hatalmaskodását. Valószínű, hogy saját püspöke távolította el őt a főiskola éléről, a Dávid Ferencznek még emlékét is szívesen kiírtó udvari párt kedvéért. Bogáthi Dávid Ferencz vejével és fiával egyetértve, már megindította volt sajtó útján a jezsuiták ellen védekező actiót. Több könyvet adtak ki az elhunyt vértanu védelmére, mely könyvek közül némelyiket mintha a jezsuiták főhelyén Ingolstadtban nyomtattak volna ki. Mielőtt e titkos merényletet fölfedezték, már elhagyta Bogáthi Kolozsvárt. 1581 augusztus havában nem választatván meg újból iskolaigazgatónak, ekkor kénytelen-kelletlen eltért eddigi pályájától. A püspök győztes pártjához esatlakozott. Aláírta a két év óta elkerült „consensust“, s a Hunyadi Demetertől pártolt Blandrata-féle hitelvek alapján papi állást fogadott el a szülő városa melletti Gerenden.

Tekintve egy XVI. századbéli kiválóan népes iskola mesterének elfoglalatását, azt bizonyosra vehetjük, hogy Bogáthinak sem Décsen, sem Tordán, annál kevésbbé Kolozsvárt, aligha akadt kellő ideje nagyobb és komolyabb irodalmi munkálkodásra. Egyházi beszédeken és imákon, alkalmi és ünnepi verseken kívül legfeljebb tankönyveket írt költőnk, melyeket akadémiai rendszer szerint tanítványainak tollba mondogatott. A közbeeső szüneteket nagyobb közönségnek szánt históriás énekek készítése foglalta el. A Heltai-sajtó szívesen kiadta ezeket s ily országszerte elterjedt, nagyrészt görögből fordított, jól zengő, bár csekélyebb becsü művek alapították meg Bogáthi költői hírnevét. Kolozsvárt, kivált beköszöntésekor, tudósabb theologiai értekezéshez is hozzálátott. Most, hogy falura került, a magános esend és unalom a férfikor alkotni vágyó tetterejét magasabb rendű irodalmi tervek alkotása és végrehajtására serkentette.

Bizonyára patronusára, Gerendi Jánosra is akart hatni értékesebb műveivel, e mívelt és fejedelmi méltóságú férfiura, kinek leányát Rákóczi Zsigmond veszi el s kinek újegyházi birtokán néhány évvel előbb a híres Palaeolog Jakab hónapokon keresztül tartózkodott, hogy száműzetése napjaiban egyházunkra oly nagy érdekű theologiai munkáit megírhasssa. A nagy görög tudós legbecsültebb barátjának, Dávid Ferencznek, egyházalkotó tanításai alá igyekezett munkálkodásával szilárdabb tudományos alapot vetni, — most Bogáthink, mindkettőnek tisztelő barátja és hálás tanítványa, e két nagy alak mellé kívánt emelkedni. Férfikora virágjában, lelki erejének egész teljességében elhatározza, hogy a mit Dávid Ferencz sasszeme felismert és ékes-szólása hatalmával két országban elterjesztett; a mit Palaeolog tudós alapon igazolt és ezernyi ádáz ellenségei támadásától hathatósan megvédelmzett: az új unitárius egyház fenszárnyaló elveit a szentírás fenséges költészetével megnemesítve, örökre bevési nemzetének fogékony szívébe.

E valóban nagy feladat megoldására a legalkalmasabb, a legjobb időben vállalkozott a fiatal költő. Az unitarizmusnak szokatlanul új elveit vezérférfiai már 1569-ben a nép elé terjesztették a „Várad Disputatióban“, levonva a latin nyelv magasabb köréből. Ugyanazon elveket 1570 körül magyar színművekben ismertették meg a nagyközönséggel, kigunyolva az ellenpártiak fogyatékos érveléseit. Palaeolog kevés idő mulva latin színműben is feldolgozta a tudósabbak számára a protestantizmus lépcsőzetes fejlődését az unitarizmusban elért tetőpontjáig. Utóbb a Dávid Ferencz tragoediáját is színműbe foglalták, bizonyára nemcsak latin nyelven, a közönség felvilágosítása kedvéért. Most az újabb meg újabb támadások idején, a pusztulással fenyegető jövő feltüntekor, valóban nagy szükség volt a kiirtással fenyegetett újszerű eszméket a költészet fényével megaranyozva oly varázs világításban tüntetni föl a fogékony lelkek előtt, hogy mindörökre feledhetetlenek, soha el nem mulók maradjanak.

Heltai Gáspár is gondolt 1575 táján a zsoldároknak költői alakban kiadására. Ez volt az akkori műveltebb társadalom egyetlen kedvelt szívnemesítő költészete, melynek hangoztatása mellett vigadtak, vagy keseregtek országszerte jámbor feleink. Néha tánczoltak is a zsoldár dallamára. Nemcsak az áhitat, a

hazafiság érzelmeit is mind e formába öntötték. A legelőkelőbb főuri körökben, asszonyok között is, mindennapi, sőt néha csak egyedüli költői táplálék volt Dávid zsoltárainak fölolvastatása, vagy énekszóval zengedezése. Így volt ez akkor mindenütt, nemcsak hazánkban, hanem külföldön is.

Nem csoda, hogy Gerendi János is teljes érdeklődéssel kísérte költő papjának lelkes vállalkozását. Nem sokára megcsendült a gerendi kastély termeiben az első „Magyar Soltár,” mely magát a kastély jámbor és bölcs urát a szentkönyv reá illesztett szólamaival ekkép dicsőítette :

Jámbor és bölcs, bódog és szent: Istenét tudja,
Az ki latrok utát látta, soha nem nyomta.
Tévelygő tudománt hallott, de nem vallotta.
Vesztő hűt tanolni nem ment, papját sem tartja.

Az jobb élet utát hanem csak tudakozza,
Éjjel-nappal ülve járva csak azt forgatja.
Szívében és beszédében az törvént tartja :
Az nagy Isten nálla szállott és szívét lakja.¹

A ki e zengzetes sorokat az 1-ső zsoltár két első versével összehasonlítja, azonnal észreveheti, hogy Bogáthi ügyes alkalmi költő volt, a ki a kész tartalomra saját korának színezetét adva s az ódon képet ujszerű vonásokkal diszítve, mesterremekként tünteti fel saját gondolatát. Valóban kiváló tehetséget tanusít a hajdankor el nem avult eszméinek gyümölcsöző átültetésében. Mintha a gerendi park ős fáit pillantanók meg az Aranyos-marton, midőn a héber költőtől átvett képet így formálja :

Még ez jár úgy, mint szép zöld fa, ki parton termett,
Kit sem hideg, sem az hév nyár soha meg nem veszti.
Hulló virággal, szép színnel Urának nem vét:
Idejében gazdájának gyümölcsöt terempt.

A II-ik zsoltárt a szokásos Krisztus helyett merészen Báthory Istvánra alkalmazza, kinek szerencséje kegyetlenségével kibékítette már, sőt egy más, világi énekben is szerencsét kívánt lengyel királylyá koronáztatásához.

¹ Bogáthi verselése itt a középkorban szokásos összerakó gondolatritmus. Az I. zsoltár czime és tartalma a versfők s a kezdő szó szerint is: *Jámbor*. A költő ez alapul vett fogalmat az első szakban tagadó, a másodikban állító alakban kifejtve, költőileg értelmezi.

A többi első ötven zsoltárban is rá-rátér költőnk kora viszonyaira s néhol kitör saját alanyi érzelme is; de azért a szent költemények eredeti értelméhez elég hiven ragaszkodik. Szenvedély, indulat nem forgatja fel még nyugalalmát. Csak a IV. VII. és XV. zsoltárban tűnik fel a költő háborgó lelke, ki félelmes aggodalmában az isten jótevő kegyelméhez folyamodik.

A IV. zsoltárt például Dávid Saul ellen az Isten gondviselésében való megnyugvással végzi; a bizonytalan jövőn aggódó magyar költő töprengése ellenben itt ily panaszos hangokban nyilvánul:

Csak azt kívántam én, hogy Isten velem légyen,
Mutassa meg nyilván, hogy engem ő szeressen.
Elég bódog vagyok: csak Isten kedveljen,
Kit minden ember értsen.
Égből és királytól bátor ám más azt kérje,
Hogy kassát, pinczójét, csürit, kertit tölthesse.
Ez világ napjait fényesen költhesse,
Kedve szerént élhesse.
Kérlek, nékem ad(d) azt Uram: *bátron alhassam.*
Mikor én lefekszem, bú-gond nélkül nyughassam.
Most is csak te biztatsz: futtomban uyughassam,
* *Ily ügyemben alhassam.*

VII.

Az 1581—2-diki „kegyetlen, hosszú tél“ egyik nyugalmasabb napját használta fel Bogáthi arra, hogy az országban mind jobban boldoguló és mind veszélyesebb jezsuitákkal végre ő is leszámoljon. A XXXVI. zsoltár ad neki jó alkalmat erre s költőnk most, eddigi szokásától eltérve, a Dávid énekét négy vagy öt új verssel megtoldja úgy, hogy az eredeti 13 vers nála 18 szakaszra növekedik.

„*Jónak, gonosznak Attia*“, ezt írja czimül és ezt az alapeszmét foglalja be a versfőkbe is. A nóta, úgy látszik, megfelel a szövegnek: „Keresztyének, kik ez földön lakoztok“. A költő az összes keresztyénekhez akar e zsoltárban szólani.

Az eredeti szövegben a zsoltár mivolta az első versben van megnevezve; Bogáthi változtat a szerkezeten s a zsoltár számát, szerzőjét, a rövid tartalommal együtt, az utolsó szakaszban említi fel.

Károli fordításában így hangzik a szöveget kezdő második vers:

2. A hitetlennek hitelensége felől, az én szívemben ilyen módon gondolkodom, hogy nincsen istennek félelme az ő szemei előtt.

Bogáthi e nehézkesnek látszó kijelentést az ő első versszakában ily magyaros formában fejezi ki:

1.

Jóllehet az istentelen mutatja,
Sok dologgal, hogy ő is Istent vallja;
De biztonnal hiszem, hogy megtagatta:
Hogy Isten volna, soha nem tartotta.

Teljesen benne van e négy sorban a zsoltár versének egész értelme; de Bogáthi nem elégszik meg ennyivel: kifejti bővebben négyes parallel sorokban a tartalmat s egyenest a jezsuitákra alkalmazza, kikre a hitelenség vádja szerinte legjobban illik. Így tüntek fel a szenteskedő jezsuiták a székely költő szemeiben:

2.

Oltárokat, kápolnákat rakathatsz,
Messze földre ravasz búcsut¹ mind járhatasz,
Bibliát olvashatsz,² misét hallgathatsz,
Másnak az poklul kerestből³ mind adhatsz.

3.

Nem elég ez, hogy elhiggyem felőled,
Hogy szent vagy és az Istent igen féled;
Mert ellened kiált gonosz életed:
Azt jelenti, hogy te Istent gyűlölöd.

4.

Azt nézem én, kiből nyilván ismérem,
Hogy Istenről semmit nem hisz, — itélem.

¹ Alamiznaszerzés volt a búcsú célja.

² Persze latin bibliát. Magyar biblia kiadására is gondoltak már a jezsuiták. Arator (Szántó) István elkezdte fordítani. Az ő fordítása lehet a későbbi Káldi-biblia alapja.

³ Értsd: gonoszul kerestből. Szokott összevonás a régi magyar nyelvben. Vesd össze Bogáthinál: Dologgal *kerestét* idegen vegye. CIX. zs. Igazán *kerestt* jóból adakozik. CXII. zs. — Csak igazán keresd . . . Az *hamissan gyűltnék* jó izit sem adja. XXXVII. zs.

Kohn Sámuel félreérti ezt a helyet s így közli: „Másnak *pokolból*, *keresztből* mind adhatsz“. *A szombatosok tört.* 147. l.

A hitetlennek további rajza Károlinál így következik:

3. Mert hizelkedik magának az ő szemei előtt, miglen találtassék az ő hamissága gyűlölségre méltónak.¹

4. Az ő szájának beszédi hamisság és álnokság; nem akarja érteni, hogy jól cselekednék.

5. Gonoszságot gondol az ő agyában: nem jó uton áll; a gonoszt meg nem veti.

Bogáthi részint összevonva, részint a jezsuitákra kiterjesztve így foglalja magyar ritmusba ezeket:

Magadnak bűnben hizelkedel, értem;²
Kit ember is benned ismer, ugy hiszem.

5.

Kiért rajtad jámboroktól gyűlölség,
Az Istentől következik vereség;
Mert az, mit beszéllesz, törvéntelenség.³
Rajtad intés nem fog, semmi fenyték.⁴

A következő, szép fokozatban emelkedő strófa még jobban rá illik a délies erkölcsü olasz barátokra:

6.

Gondolatod éjjel is csak *gonoszság*,
Törvény ellen való *gonosz álnokság*,
Gonosz szokás, kit mondani *általság*, —
Kit nem szeretsz, nem lehet oly hamisság.

Mindez a jezsuitákról szólt a zsoltár elejétől kezdve a 7-ik versig. Látnivaló, hogy Bogáthi mindenütt az igazság és mérséklet határán jár. Inkább csak korhol, mint porba sujt szavaival. Az ő hideg megvetése még össze sem hasonlítható a Melius rombolni vágyó vad gyűlöletével.

¹ Sokan azt merték eddig mondani, hogy ezt a szép stílust magyar ember fordította. Megjegyzem, hogy az 1889-diki egybevetett és többször átdolgozott kiadásból idéztem.

² V. ö. Beszéddel, erővel sok szegént rettentnek. Magoknak beszéddel bűnbe hizelkednek. LXXIII. zs

³ Az 1566. országgyűlés törvényt alkotott a „pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodó“ egyházi rend ellen s száműzték az összes szerzeteseket.

⁴ Már két országgyűlésen is hiában hoztak a jezsuiták ellen rendretasító végzéseket. Még több megintés után az 1588. medgyesi országgyűlés végre kitiltotta őket az országból.

Azt is meg kell gondolnunk, hogy Bogáthi zsoltáraiban ennyi az összes ellenséges hang, melylyel egy rajta és az övéin már-már diadalmaskodó s törvénytelenül, ravasz álutakon betolakodott idegen és általánosan gyűlölt felekezettel szemben felszólt keményen. E mostohán kényszerült körülmények közül is magasan kiemelkedő humanismusát nem lehet észre nem venni s elismerőleg nem méltatni.

Mert e néhány sornyi vád után is mindjárt abban hagyja pörét kérlelhetlen ellenfeleivel. Azonnal komolyabb feladathoz lát. A zsoltár valódi tárgyát tekinti s fenséges szárnyalással magasztalja a nagy Isten jóságát, ki gondviselését jóra-gonoszra egyaránt kiterjeszti s fogynatlan kegyelmét közli a hivekkel, a kik őtet tisztelik szeretettel.

VIII.

Csak ez egy zsoltárból is kitűnik Bogáthi ragyogó költői tehetsége, mely nemcsak hiven tudja követni az eredetit, hanem a lelkesedéstől elragadtatva, versenyre kél a szent dalossal is, a költők költőjével s a maga istenadta erejéből is törekszik vele-egyszintű magasságba fölszárnyalni.

Tanulságos lehet itt az egybevetés az ős héber és a középkori magyar költészet megismertetése szempontjából. Dávid zsoltára a 6-dik versben ezt mondja:

6. *Uram!* az *égig* vagyon a te irgalmasságod és a te igazmondásod a felhőkig.

A magyar költő mindenekelőtt az első gondolatot fejti ki egy szépen emelkedő parallel négyes fokozatban.

7.

Ó nagy Isten! ezeket te mind látod,
Jótétedet de ezekre is nyútod.
Napodat ezfélékre is támasztod,
Csuda jó voltodból esődet adod.

Mostan Bogáthi ugyanezt az emelkedő alakzatban kifejezett gondolatot szétbontja s részenként sorolja fel a parallel régi magyar verselés mód szokása szerint:

8.

Nagy gondviselésed azért mindenre:
Jóra, gonoszra, földre, menyre, vízre,
Jóvoltodat mind az teremtetekre,
Láthatóan terjeszted minden rendre.

A ki az első és negyedik sort megfigyeli, észre veheti, hogy e két sor kiegészíti egymás értelmét, míg a közben eső sorokban, mintegy rokonos hangzásban, a feloszlott részek foglaltatnak. Az ily átkapcsolt értelmű strófa a párhuzamos költészetben igen gyakori, — *ölelkező négyesnek* nevezhetjük.

Dávid király a 7-ik versszak elején ismétli azt a gondolatot, melyet a magyar költő imént elhagyott. A héber zsoldár a magasságot és mélységet igyekszik két ellentétes képben egybefoglalni az Isten dicsőítésére:

7. A *Te* igazságod mint az *Istennek* (igy!) hegyei; a *Te* itéletid mint a bő mélységes vizek.

A magyar költő nem kisebb művészettel két-két párhuzamos sorban hármas fokozattal egybeolvasztja az ellentett képeket:

9.

Ótalmadat és gondviselésedet

Mikor nézem, vizsgálom böles eszedet:

Ki *nem* mondhatom *nagy* bölcseségedet,

Csak csudálom mélységes felségedet.

Az utolsó sorhoz hasonlót aligha találunk régibb költészetünkben. Emeli szépségét az elején álló kettős alliteratio s az ellentétnél fogva ritka szép jelző, mely a Mátyás király korabeli magyar nyelv superlativusa. *Mélységes* ma annyi, mint *legmélyebb*. Épen úgy benne rejlik *felsőgben* is a superlativus, a fogalom felső foka. *Mélységes Felsőg* — legmélyebb Felsőg! van-e, ki az Isten mindenhatóságát e két szónál rövidebben, találóbban, szebben és ékesszólóbban ki tudta fejezni bármelyik európai nyelven? Az unitárius és szombatos énekeskönyv s más felekezetek énekszerzői is nem egyszer tettek kísérletet a magasság és mélység mindent befoglaló ellentétének egybekapcsolásával, az isteni fenség eszméjének kifejezésére. Az egy Berzsenyinek sikerült rövidebben, de nem szebben: „*Téged dicsőít a Zenith és Nadir!*“ Csakhogy ő nékie Arábiába kellett mennie a szükséges szavakért! Merjük mondani, hogy a fenség találó festése Bogáthi több zsoldárában versenyez a Berzsenyi remek ódáival. Ám olvassák fel magyar fülnek a két nagy költő itt bemutatott kisded remekét, legott kitünik, hogy Bogáthi már itt is felülmulja kétszáz évvel későbbi, szint' oly magyarlelkű utódát.

A Károli-féle fordítás még ezeket veszi föl a XXXVI. zsol-tár 7-dik versébe:

... az embert és a barmot te tartod meg, Uram!

Bogáthi egy öllekező-forma négyesben így fejti ki részle-tesen e rövid mondat magvas értelmét:

10.

Szépen, bölesen rendelted az életet,
Kiben naponként táplálsz az embert.
El sem felejtetted az apró férgeket,
Barmoknak is elszabtad életüket.¹

Károli ezután meglehetősen esetlenül így sóhajt fel:

8. Oh Isten, mely igen becsületes a te irgalmasságod!

Bogáthi ily szép parallel sorokban fejezi ki világosabban ugyanazt az értelmet:

11.

Nekiünk az földből számtalan jókat adsz,
Kegyelmesen minden szerencsén tartasz.

A Károli-fordítás hosszadalmasan adja még további értel-mét az előbbi felsóhajtásnak:

Annak okáért az embereknek fijaik biznak a te szárnyaidnak árnyé-kában.

Bogáthi megint parallel sorokban ily szentírásbeli hason-lattal egészíti ki a homályosan mondottakat:

Ottan, ha kell, te szárnyad alá fogadsz,
Mint fiait anyatik,² ugyan biztatsz.

A Károli-fordítás ily héber izlésű szóképet közöl a követ-kező szakaszban:

9. Megelégítettnek a te háznak *kövértségével* és a te gyönyörűségid-nek *folyóvizével* megitatod őket.

Bogáthi a magyar izlésnek megfelelőbben, a különösen hangzó „gyönyörűség folyóvize“ helyett, inkább tisztos lakomára vitéti a szenteket. Az első sorban kimondja az alapértelmet s a rá következő három sorban hármas fokozattal világítja meg pár-

¹ Annyi mint: kimérted eleségöket. Az „élet“ itt *eleség* helyett áll a mai népies értelemben.

² Rendes hasonlat a szentírásban. „Miképpen a tyúk az ő fiait szárnyai alá“. Luk. XIII. 34. V. ö. XCI. zsol-tár 4. versével.

huzamosan a zsoltárbeli versszak eredeti kettős, parallel kifejezését.

12.

A szenteket ennél is szebben tartod,
Mert saját lelkeddel te látogatod,¹
Házad jovaival őket hizlalod,
Benn *gyönyörűséggel lakoztatod*.²

Ez még nem elég a magyar költőnek. Az imént felvetett eszmét egy önálló strófában a lehető legmagasbra emeli: tökéletes négyes fokozatban írja le a szentek boldog lakóhelyeit.

13.

Keserőség, bánat, szükség ott nincsen,
Kívánsága felett örül ott minden,
Tiszta gyönyörűség helye ott leszen,
Tökéletes bódoggá az hely teszen.

Tökéletesnek mondom e versszakot: a középkori magyar verselés szempontjából. Nem számít még itt a különben is idegen eredetű rím csengő tisztasága. Többet ér a hibátlan nemzeti ritmus. Még ennél is többet ér az értelem és a belszerkezet szabatosan arányos művészi tökéletessége. A mai mesés ügyességű versgyártók elfutnának — ha ismernék — ez időrabló prozódia nehézségeitől.

Az imént közölt 13-dik strófa első sora tagadó alakban mond el valamit, a minék ellenkezőjét a mindjárt rá következő három sor annál erősebben állítja. Ezen kívül az első sor hármas eszméje fokozatosan száll alább (*keserőség bánat, szükség*),³

¹ Vesd össze: Házat is rakata, Hogy ott örökké lakna, Néphez onnat *látna*. LXXVIII. zs.

² Lakozni a. m. *lakni*. Vesd össze: Tömlöczi kenyérrel, vízzel mi *lakunk*. XXC. zs. Nem *lakozom*, ahul ezek esznek. XVI. zs.

³ Vesd össze e leszálló fokozatot a következő emelkedő fokozattal:

Bú, bánat, háború azokat nem bántja,
Sok keserű szükség is nem aggasztalja.

míg az ellenmondó hármassor folyton emelkedik s lehetne-é a „tökélletes boldogságnál” feljebb emelkedni? ¹

Még ez nem minden! Bogáthi technikájának sokoldalúságára nézve jellemző az alliteratio öntudatos használata is, melyben ő az összes magyar költőket felülmulja. A szomszédos gyöngébb 12. strófában a zengzetesség élénkítésére sorközötti

¹ Bogáthi kiváltkép szereti mind az emelkedő, mind a szálló fokozást s feltűnő sok esetben alkalmazza is. Nagyevű tanítványa, Pécsi Simon híven követi példáját e tekintetben.

Kohn Sámuel, ki a középkori verselést aligha ösmeri, mindenben dicséri Pécsit, de megrövnja ez oktalan szokásért, melyet Kohn stilushibának, helytelen szószaporitásnak tart. A 43. zsolttart pl. Pécsi így fordítja: „Mint *sikolt, sí, ri* a szomjú szarvas“. A „Válogatott gyöngyök” egyik gyöngyét így: „Az igazság *állat* (értsd: állit), *épit* s *erősít* minden dolgokat; az hamisság *felforgat, elront, elpusztít* mindeneket“. Szószaporítás, hasonértékű szók halmozása ez a Pécsi életirója szerint, pedig itt is, a többi felhozott példából is világosan kitűnik a fogalmak legszembeötlőbb fokozása. (Kohn, A szombatosok tört. 287.)

Bogáthi mestere az ily szórakásnak, a mit climaxnak nevezhetnénk. Sőt osztályozni is lehet őket. Emelkedők: *Édesb, nagyob, jelesb* de mi lehet? *CXXXIII*. Az halál torkában Sidó lón soká: *Homályba, sirásba, sok búba* forga. *LXVIII*. — Leszállók: *Isten, barát, rokon*, — azt sem gondolták. *LV*. Ezekben is nagyobb részént csak *bút, kárt, bosszút* látunk. *XC*.

Emelkedő, egybefont kettős szerkezettel:

Minden ezt *dicsérje*, ezt *magasztalja*,
Tapssal, kiáltással, szívvel imádja.

LXVIII.

Dicsér, magasztal, imád — tapssal, kiáltással, szívvel: emelkedő irányú fokozás. Kell-é ennél meggyőzőbb példa?

Leszálló és emelkedő hármassor:

Szentnek gyút ő gyortyát, *igaznak tart* világot;
Az tisztáknak örömet, víg életet ad, bódogságot.

XC VII.

Ennél tökéletesb példával ezuttal nem szolgálhatunk. Szent-igaz-tiszta leszálló, gyujt-tart-ád és öröm-víg élet-boldogság emelkedő irányú elég világos fokozatok. Vagy hogy az igaztalanul megrótt Pécsi prózájához közeledjünk, ime álljon még itt Bogáthinak egy válogatott gyöngye:

Isten *könyve, beszéde, törvénye* drágáb minden szépségnél,
Drágáb — böcsületesb az *szép sárarannál, drágaköveknél, gyöngynél*.

Isten könyve, beszéde, törvénye — a szép sárarany, drágakő és gyöngy mind szakasztott olyan emelkedő fokozat Bogáthi *XIX*. zsolttárában, a milyent Pécsi „Válogatott gyöngyeiből” láttunk dr. Köhntől idézve.

betűrimeket használ (szenteket—szebben, lelkeddel—látogatód stb.), míg a tökéletesnek alkotott 13-dik strófában a sorkezdő alliterációkat már magokban is elég jónak tartja. (*Keserűség—Kévánsága, Tiszta—Tökéletes.*)

Károli fordítása így igazolja utólagosan még a zsoltár 8. és 9-dik versében mondottakat:

10. Mert nálad vagyon az életnek kútfeje és a te világosságod által látunk világosságot.

Bogáthi is két sorban fordítja le e kettős mondást, egyzersmind felvilágosítja még más két ellentétes sorral is.

14.

Az életnek kútfeje mert csak Isten,
Minden bölcsesség tőle foly nagy bőven:
Nállya nélkül bolond és szerencsétlen,
Ő általa bölcs és szerencsés minden.

A befejező három verset, a zsoltár kérő részét, Károli a szokott kettős, parallel gondolatokban közli, mi megfelel az ó héber költészet ismert szellemének. A régi magyar költészet sem állhat messze ettől: Bogáthi az egyszerűen ismétlődő gondolatokat kora fejlettebb ízlése szerint négyes alakban fejleszti ki s e négyeseket változatosabb formában állítja össze, mint azt Dávid királytól tanulhatta. Az alliterációkat is, mi az ós magyar költészetben megvolt, a zsidóból ellenben hiányzik, a közönséges szokott módon, a verssorokon áthangzó egybefonással alkalmazza, a mint láthatjuk ezt a zsoltár elején is.

Károli fordításában:

11. Terjeszd ki a te irgalmasságodat a te esmérőidre,
és a te igazságodat az igaz szívű emberekre.

Bogáthi szerint:

15.

Tégy jól, Uram, mostan is az hivekkel,
Ez világon is leginkább szentiddel;
Azkik téged tisztelnek szeretettel,
Ezekhez légy fogyatlan kegyelemmel.

E versszak szerkezete két kettős sorra osztott. Ámde ha az értelmet vizsgáljuk, azonnal szembetűnik, hogy a négyes gondolat kifejező alakja az előbbi 1. 9. és 10-dik szakaszokéhoz hasonló, tehát a 15. strófát is *ölelkező négyesnek* nevezhetnők.

Károli ismét az egyszerű héber gondolatritmus szerint fordítja:

12. Ne támadjon én reám a kevélynek lába,
és a hitetleneknek kezek ne háboritson meg engemet.

Bogáthi ezt is változatosabban négyes fokozatban adja, mint az előző 2., 6., 7., 12. és 13. ennél jobban sikerült strófákat.

16.

Törni rám ne hagyjad az kevélyeket,
Ne tegyék talpok alá te szentidet,
Ne kergessék helyekből szegényidet:
Ne had istenteleneknek szentidet!

Károli ily erőtlén héber parallelismussal fejezi be a XXXVI. zsoltárt:

13. Ott hulljanak el a gonoszt cselekedők,
taszittassanak el és fel ne állhassanak.

Bogáthi ezt is szélesebben kiterjeszti: kettős párhuzamos sorokká alakítja s a versszak másod felével világosítja, mintegy megerősíti az előzőben mondottakat:

17.

Inkább ezzel az istentelent verjed,
Ugyan itten az latrokat büntessed,
Kik az bünben hevernek, gyönyörködnek,
Kiken itt is igaz te büntetésed.

S legott egy csinos zárószakaszban fokozatos emelkedéssel jelzi az ének tartalmát, a mit elől elhagyott, megnevezi benne a héber szerzőt s hozzá fűzi a zsoltár régen kapott sorrendjét is, — mindezt egy haladó menetű négyes strófába foglalja.

18.

Az Isten gondviselését tekinté,
Gonoszokon, jókon Dávid ismeré;
Szent emberit mivel áldja, megérté:
Harminchatod énekben ezt pengeté.

IX.

Mint láttuk, háládatos, sőt nem egy tekintetben tanulságos Bogáthi rég elfeledt zsoltáiraival foglalkozni. A bemutatott XXXVI. zsoltár nem utolsó helyet érdemel a régi magyar irodalomban. Vannak költői szép helyek benne; de azt is elmondhatjuk, hogy Bogáthinak ennél még sokkal szebb zsoltárai is vannak.

A korában páratlan szépség, mely e klasszikus kötet nem egy darabján előmlik, nem mentette meg a nemes szerző emléket a fanatikus gyűlölettől s az erdélyi magyar költészet remek kincseit a megsemmisítés állandó veszélye fenyegette. 1603/5-ben a jezsuiták voltak urak Kolozsvárt; részben ennek köszönhetjük, hogy Bogáthi kéziratái a Dávid Ferencz kéziratainak sorsára jutottak. Könyvtárából is egy-két kötetet csak a fel nem ismert N. P. B. bejegyzés őrzött meg számunkra.

Egy emberöltő mulva a protestáns jezsuiták, Erdély Meliusz-szabású orthodox püspökei, folytattak méltatlan hadjáratot a rég kimúlt nagy költő emléke ellen. Műveinek másolt példányai hivatalosan elkobozva országos tilalom alá vettek, hogy a kálvinista hatalom bukásával azok is végleg megsemmisüljenek. Hitfelei még ekkor sem hagyták el őt, titokban rejtegetve, vagy névtelenül kinyomtatva énekeltek az unitáriusok tiltott zsoltárait a múlt század negyedik tizedéig, sőt a szombatosok egész a legujabb időkig.¹

A XVIII. század második felében még egy véletlen támadás érte Bogáthi emléket a jezsuiták részéről. Ismerjük azt a kulturtörténeti fontosságú eseményt, midőn a porosz háborúk keserű tanulságai következtében megbukott a mindenható jezsuitaság s a nekik hátat fordító udvar helyett most a nép, az addig el nem ismert nemzet kegyét keresték. S im' most az elárvult hazai irodalom sorsa kezdi érdekelni a világi hatalmasságoktól elhagyott buzgolkodó lelkeket. Ekkor történt, hogy a Rájnist lefőző Baróti Szabó Dávid a magyar költőket a klasszikus verselésre kezdi tanitgatni.

A két jeles jezsuita mihamar összevész az elsőségen s mikor az idegenszerű irányért mások megtámadják őket, csakhamar előállanak az addig titkolt régiekkel, kik szintén úgy értettek a klasszikus izlésű magyar verseléshez, mint a nagy Rájnis, vagy a még nagyobb Baróti. De a mentségökre felhozott régi magyar verselők közül kifejejtették azt az egyetlen igazi költőt, a rég sirba tett Bogáthi Fazakas Miklóst, ki egymaga jobban értett a latin és magyar klasszikus költészethez, mint akár egy egész magyarrá válni kész jezsuita-kollegium.

¹ Téved Kohn, midőn azt állítja, hogy Bogáthi zsoltárait az unitáriusok 1685-ig használták. A szombatosok tört. 153.

A vargyasi zsinat.

I.

Id. Daniel Gábor főgondnok megnyitó beszéde.

Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Egyh. Főtanács!

Isten segedelméből főgondnokságom alatt másodszer tartjuk zsinatunkat ezen egyházi körben és épp itt Vargyason. Remélem és óhajtom, hogy valamint ezelőtt húsz évvel, egyetemes egyházunk előmenetelét eszközölve, úgy jelen tanácskozásunkat szokott higgadtság kísérje és csakis egyházunk közjáva irányítsa.

Az 1899-ben Sz.-Keresztúron tartott zsinatunk egyházközönségünk szervezetéről szóló törvényjavaslatokat elfogadván, azoknak életbeléptetése iránt az előleges lépéseket megtette.

Ezen reform az 1900-dik év óta gyakorlatban is van. Azt hiszem be is váltak, legalább azoknak módosítása iránt nem merült fel indítvány. Ezen szervezet kiegészítő részei a múlt évben tartott egyházi főtanács által megerősített azon szabályok, illetőleg törvények, melyek a gazdasági bizottságról, az egyházi hatóságaink és tisztviselőink teendőiről és hatásköréről, a belső emberek és azok özvegyei nyugdíjáról, a kolozsvári papnövelő intézetről, a konviktus és internátusról szólnak. Ezeket csak röviden említem fel, főképp azon okból, hogy rámutassak azon tevékenységre, a melyet egyházunk ügyeit vezető és közreműködő hitfeleink kifejtettek, a mely buzgóságokért mindazok, a kik ezen fáradságos munkában résztvettek, a zinati főtanács elismerésére méltók, a melyet én azon hő óhajtással fejezek ki, hogy ezen vallásos buzgóságból eredő önzetlen munkásság örökre tartson hitfeleink között.

A múlt évi egyh. főtanácsnak még egy üdvös határozatáról kell megemlékezni és ez azon számadásoknak egy főtanácsbi bizottság általi előleges megvizsgálása, a melyet eddig a

folymatba levő főtanácsi ülésből küldött ki. Ezen eljárás nagyon megkönnyíti a felülvizsgálatot, a nélkül, hogy eddig gyakorlott felügyeleti jogából bármit is feladott volna.

A pénztári hivatal szervezésére és a kisegítő személyzet beállítására nagy súlyt fektetnek. A pénztárnoki teendő a közlelbbi időkben nagyon megnevekedett, nemesak a különböző alapok elkülöníten kezelésé, de az újabb szervezet által is.

Pár év óta sürgettem egyházunk vagyoni leltárának összeállítását, azon elvből indulva ki, hogy rossz gazda, a ki nem tudja mi a vagyona és annak értéke. Ez már elkészült.

Ez az érdeklődők által ugyan megtekinthető, de mind a mellett néhány tételt a mult évi alapon felemlitendőnek tartok.

A kolozsvári épületeink némely ingatlanokkal összesen 1.782,850 kor. becsértéket képviselnek, ezek közül az új kollégium építési költsége 1.091.670 koronát tesz a végleszámolás szerint, azon telkek árát beszámítva, a melyek helyein a díszes épület fekszik, a melyekért az új kollegium közalapunknak -- tehát nekünk -- 254.226 koronával tartozik, ezenkívül a régi kollegium, ugy a Sala—Gálfalvy telken levő épületeket mintegy 90,000 kor. törlesztési kölesön terheli.

Nagy összeget vett igénybe az új kollegium, a melynek berendezése egészen modern, épp azért évi fenntartása: világitás, fűtés, vízvezeteki díj nem csekély kiadást igényel.

Hő óhajtásom és azt hiszem mindnyájunké, hogy azon nagy, anyagi erőnket mélyen érintő áldozat, a melyet egyházunk ezen kollegium építéssel tett, meghozza egyházunknak gyümölcsét fiatal nemzedékünknek hazafias, unitárius vallásos szellemenben nevelése által. Nem kétlem, hogy tanáraink igyekezete oda irányul, hogy ez megvalósuljon.

Konviktusi alapunk a mult évi kimutatás szerint 42,999 korona. Rendkívül csekély összeg, tekintve a tanulók, helyesebben a tanulni vágyók számát, pedig valamely módon lehetővé kellene tennünk a szegény, de tehetséges fiaink tanulmányát.

Az új kollegium felavatási magasztos ünnepélyekor a régi kollegium volt tanulói közül sokan összegyűltek. Engemet ért ez alkalommal, koromnál fogva azon megtiszteltetés, a melynél fogva a régi diákok elnökévé választattam, még pedig azon megbizással, hogy tisztársaimmal felhívást intézzünk a konviktusi alap gyarapítására. Ezt lehető széles körben teljesítettük

is. Eddigelé azonban az adományok összegének kamatja csak egy fél konviktusi díjt fedez. Ennélfogva közölni kívánom, hogy az adományozás határideje még nem járt le, sőt nagyon óhajtható, ha azok, a kik nevelés-ügyünket adományaikkal előmozdítani óhajtják, azt a konviktus alapjára adják.

Birtokaink összes becsértéke az épületekkel együtt a mult év végével 1.262,754 koronára tétetett, de ezen birtokok a közalapnak 40,000 koronával tartoznak, ezenkívül 108,242 korona törlesztési kölesön terheli.

A Baldácsy protestáns-alap birtokai is nem csekély értékűek. A jövedelem a 11 egyházkerület között oszlik fel, a melyből egyházunk a mult évben is 8000 koronát vett be.

Megjegyzem, miszerint birtokaink, valamint a különböző alapok rendeltetési célja a hagyományozók által meg lévő határozva, igen csekély oly jövedelmünk van, a mely más rendkívüli egyházi szükségleteinkre lenne fordítható.

Mindezeket csakis azért említettem, mert ez vagyomunk gyarapodását feltünteti.

A székely-egyleti első takarékpénztár bukása érzékenyen érintvén egyházunkat, főkép a sz.-kereszturi egyházkörünket, ez ösztönzött engemet a kolozsvári pénzügyintézetekbe, akkor nagy összegű betéteinknek részbeli felmondása iránt az Egyh. képv. tanácshoz előterjesztést tenni. Aggodalmam vizshangra talált és az E. K. T. a körülményekhez képest az intézkedését megtette, a mennyiben még további intézkedés lenne szükséges, felhivom a zsinati főtanácsnak ez iránt beceses figyelmét. Különben azt hiszem, most is osztják azon nézetemet, a mely szerint legbiztosabb a tőkepénzeinknek birtokba való befektetése, részben pedig biztos állami értékpapirokba.

Sz.-Kereszturon a VI. osztály beállítása érdekében már évekkal ezelőtt közreműködtem. Azonban törekvésemet eddigelé siker nem követte, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium ellenkező felfogása miatt; most is fenn van az ügy, de tudtomra elláttatlan. Nézetemet ezen osztály beállítása iránt nem változtattam, úgy tekintvén azon tanodáukat, mint a kolozsvárinak kiegészítőjét, azonban annak VIII osztályra való kiegészítése nevelés és vallásunk érdekében is megfontolandó, eltekintve azon pénz áldozattól, a melylyel jelenleg nem rendelkezünk.

Tordai iskolánk még az állammal kötött szerződés alapján áll. A tantermekért fizetett összeg a gymnasium javára tőkésítettvén, az a múlt év végéig 66,146 koronára emelkedett.

Évtizedekkel ezelőtt kezdeményeztem a Sz.-Udvarhely építendő templom ügyét. Ottani hitfeleim pártolván az eszmét, tehetségök szerint adományaikkal az első lépést megtették. Később a főtisztelendő püspök úrral szélesebb körben terjesztettük az adakozás iránti felhívásunkat, a melynek annyi eredménye lett, hogy egy épületes telek megszereztetett, a melye egy diszes templom elhelyezhető; azonban a hitközség tőkéje annak építési költségét csak csekély, alig figyelemre méltó részben fedezhetné. Minekutána többen velem együtt úgy gondolkoznak, hogy a Sz.-Udvarhelyt önálló hitközség létesítése nemcsak a sz.-udvarhelyi hitfeleink, hanem az egyetemes egyházunk érdeke, nemcsak azért, mert a megye központja, hanem azért is, mert a megyei két egyházi körünk lélekszáma csaknem megközelíti az összes magyarországi unitáriusok számának felét, tehát méltó, hogy ott jelét adjuk azon jelentékeny lélekszámunknak, a melyet a megye területén elfoglalunk.

Ezek folytán az egyh. képviselő tanács elkészíttette az építendő templom tervét és költségvetését és újabb felhívást intéztünk az adakozásra.

Azonban ennek eddigelé — hinni akarom — nem a közönbösség, hanem a közelebbi évek szűk termései által bekövetkezett kedvezőtlen gazdasági és pénzügyi viszonyok miatt kedvező eredménye nem lett. De bizom hitfeleim buzgóságában, mikép a helyzet javulásával ezen ügyet felkarolják, az eszmét napirinden tartva, annak létrejöttét elősegítik.

Felemlítendőnek tartom a Duna—Tisza menti elnevezés alatt alakult új egyházi körünket. Ezen terjeszkedés mindnyájunkat örömmel tölthet el. Ennek létesíthetése nagy részben azon szeretett hitfeleinknek köszönhető, a kik daczára a távol-ságnak, nemcsak forró érzéssel viseltetnek irántunk, hanem ennek adományaikkal is kifejezést adnak. Legyenek ez alkalommal is az amerikai és angol unitáriusok legmelegebben üdvözölve, azon sajnálatunk kifejezésével, hogy ezen zsinati összejövetelünkön küldötteiket nélkülöznünk kell és így személyesen nem fejezhetjük ki irántok viseltető őszinte szeretetünket.

Talán a jövő hóban Amsterdamban tartandó szabadelvű vallásos gondolkozók nemzetközi tanácsa tartotta őket távol.

Ezen örvendetes mozgalom, a mely a mi rokonszenvünket nemesak felkelti, de a mi érzelmeinket a lelkiismereti szabadság elvén csaknem azonosítja, alkalmat fog adni küldöttünk által az amerikai és angol hitfeleink iránti forró érzelmeink kifejezésére.

Sajnálom, hogy koromnál fogva hatáskörömben nem fejthettem ki oly tevékenységet, a melyent óhajtottam volna, de e tekintetben kipótolt kartársam, báró P. Horváth Kálmán, a kinek buzgó fáradozásaért hálás köszönetet mondok; meggyőződésem, hogy ezt a zsinat tagjai egyhangulag magukévé teszik; hasonlólag a főtisztelendő püspökünk iránt is, a ki nemesak a szoroson vett lelki gondozást teljesíti, de egyházunk anyagi és gazdasági ügyeink vezetésénél nagy tevékenységet fejt ki. Ily elnöktársak mellett állásom megkönnyítve van, mert vállaimról a teher nagy részét leveszik.

Korommal járó gyengeségemért elnézést kérve, utalok egy félszázadot felülmuló egyházi szolgálatomra, mely idő alatt különböző minőségben csekély tehetséggel ugyan, de annál több jóakarattal igyekeztem egyházunk javát önzetlenül előmozdítani. Kivánom még hátralevő éveimben is hasonlólag folytatni.

A tárgysorozatban foglalt ügyekre részletesen nem terjeszkedem ki, ámbár azok között sok fontos van, e tekintetben teljesen megbízom a zsinati főtanács tagjainak bölcsességében, hogy azokat egyházunk javára oldják meg.

Fogadják kérem mindnyájan lelkem mélyéből eredő szívélyes üdvözlétemet és ezzel ezen zsinati egyh. főtanács ülését megnyitottnak nyilvánítom.

II.

Ferencz József püspök évi jelentése.

Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Főtanács!

Midőn Isten kegyelméből ezuttal már 27-dik évi jelentésemet megteendő vagyok, mindenekelőtt hódoló érzéssel jelentem a Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Főtanácsnak, hogy ő cs. és kir. apostoli Felsege Sz.-Udvarhelyt építendő templomunk költségeire 200 koronát méltóztatott a legkegyelmesebben adományozni. Ezt a jelentést annál nagyobb örömmel teszem, mert egyházunk ritkán részesül ilyen szerencsében, hasonló

kéréseink ritkán jutván ő Felsege legmagasabb szine elé; másfelől ezzel alkalmat is kívántam keresni arra, hogy Sz.-Udvarhelyt építendő templomunk ügyét e helyen is becses figyelmükbe ajánljam zsinati Főtanácsunk tagjainak. Sajnos, hogy a mint mindnyájan óhajtottuk volna s egy ideig még reméltük is, jelen zsinati Főtanácsunkat éppen templom nem léte miatt nem tudtuk sz.-udvarhelyi egyházközségünkben tartani meg. Ideje már, hogy a mire oly régóta készülünk, egyházunknak ugunszólvá szivében, ezt a templomot felépítsük s én nem hiszem, hogy ha mindnyájan lelkünkre vesszük ezt az ügyet s egy kissé fellelkessedünk mellette, rövid időn, talán már a jövő évben, a mai zsinat helyett templomszentelési ünnepélyt ne tarthassunk Sz.-Udvarhelyt. Ezért ismételten bátor vagyok figyelmüket ez ügyre felhívni.

1. Belső emberek változása a mult évi egyházi Főtanács óta:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Varga Dénes alsó-siménfalvi l. Felső-Rákosra, Kelemen György datki l. Csókfalvára, Sándor Géza kőrispataki l. Alsó-Siménfalvára, Ádámosy Gábor hódmezővásárhelyi l. Szentmihályfalvára, Kovács Imre h.-keményfalvi l. Kis-Solymosra, Fekete József iszlói l. Nagy-Solymosra, Antonya Mihály lelkészjelölt Szováthra, Katona Ferencz lelkészjelölt Martonosra, Gál Miklós lelkészjelölt Datkra, Balázs András lelkészjelölt Hódmező-Vásárhelyre, Sándor Gergely lelkészjelölt Magyar-Sárosra, Pálffy Ferencz polgárdi l. Lókodra, Ürmösi József lelkészjelölt Polgárdiba;

b) kántortanítóknak rendeltettek: Török Elek okl. tanítójelölt Ny.-Gálfalvára, Máthé Lajos okl. tanítójelölt Kis-Adorjánba, Lófi Béla okl. tanítójelölt Mészkőre;

c) kántoroknak nevezettek ki a szerződési viszony alapján: Péterfi Gyula áll. isk. tanító Toroczkóra, Fazakas Dénes községi tanító Gagyba; Szathmári Lajos áll. isk. tanító Muzsnára, Bedő József áll. isk. tanító H.-Oklándra;

d) tanitónak rendeltetett ki Jobbágyfalván ujonnan szervezett iskolához, ideiglenes minőségben, Kálmán Miklós okl. tanítójelölt;

e) tanitónőnek rendeltetett ki a Magyar-Sároson államsegélyvel szervezett tanitónői állásra Szabó Margit okleveles óvónő.

f) Ürességben vannak a bordosi, iszlói, kőröspataki, h.-ke-ményfalvi, tehát 4 lelkészi állás. A múlt évben 7 volt ürességben. Hárommal tehát apadott; mivel ez évben 6 lelkészjelöltünk volt, a kiket kirendelhettem. A jövő évben ugyan ismét lesz 4 lelkészjelöltünk. De hogy mi változás lesz, azt nem tudjuk. És így nem remélem, hogy még a jövő évben is mindenik lelkészi állás betölthető legyen. Ürességben van még kolozsvári egyházközségünkben is az egyik lelkészi állás. De erre az egyházközség már megválasztotta Csifó Salamon egyházi és püspöki titkár afiát. Mivel azonban ez a lelkészi állás tanársággal van összekötve, a lelkész kirendelését nem egyedül a püspök eszközli, hanem vele egyetértőleg az egyházi Főtanács, ennek a lelkész-tanári állásnak betöltése jelen zsinati Főtanácsunkon nyer végmegoldást.

g) Nyugalomba léptek: Sándor Márton oklándi kántor és Dézsi Mihály szováthi lelkész afia.

Elhunyt belső embereinkről jelentésem végén fogok kegyelettel megemlékezni.

2. Az egyházi anyakönyvek és népesedési kimutatások szerint 1902-ben

A) kereszteltetett	a) fiu	1017
	b) leány	982
	együtt	1999 uj szülött.

Több 57-el, mint 1901-ben Ezekből házasságon kívül született 248.

B) Konfirmáltatott	a) fiu	714
	b) leány	702
	együtt	1416 növendék.

Több 164-el, mint 1901-ben.

C) összeeskettetett	a) tiszta unitárius . .	339
	b) vegyes vallásu . .	195
	együtt	534 pár.

Több 24 párral, mint 1901-ben.

D) eltemetett	a) férfi nemből	861
	b) nőnemből	826
	együtt	1687.

Több 102-vel, mint 1901-ben.

E) átállott egyházunkba	a) férfi	152	}	326
	b) nő	174		
kilépett egyházunkból	a) férfi	30	}	89
	b) nő	59		

E szerint 237-tel többen jöttek át egyházunkba, mint a hányan abból kiléptek.

F) A lélekszám 1902. év végén volt . . 71315

1901. " " " . . 70348

évi gyarapodás . . 967 lélek.

A szülöttek és halottak közötti különbség a kimutatások szerint az előbbieket javára 312; az átállásoknál mutatkozó különbség egyházunk javára 237 levén, ezek szerint az évi gyarapodás csak 549 lélek lenne; tehát 418-al kevesebb, mint a mennyiben fel van tüntetve. Ehez képest a statisztikai adatok pontosabb egybeállítására nézve még mindig figyelmeztetnem kell lelkész fiait.

A lelkészi szolgálatok igénybe vételére nézve minden egyházközből elég megnyugtató jelentést kaptam. Ezek szerint csupán 2 esetben nem vétetett igénybe a lelkészi szolgálat a házasság kötéseknel. Remélem, hogy utólagosan ezeknél is megtörtént az egyházi áldás. A kura pastorálist ezúttal is figyelmeztetnem ajánlom lelkész fiaimnak.

3. Püspöki vizsgálatot ez évben nem tartottam; de a püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségek 1902. évi számadásait felülvizsgálva, azok vagyoni állásáról a kimutatást E. K. Tanácsnak beterjesztettem s mivel annak évi jelentésében az egyházkörök vagyoni kimutatásaival együtt a vonatkozó adatok szintén megtalálhatók, azokat itt nem ismétlem.

F. évi jul. 5-én résztvettem Löfi Áron, bölöni lelkész és háromszék-köri esperes afiának 50 éves lelkészkedése alkalmából az egyházközség és egyházkör által Bölönben rendezett jubileárius ünnepélyen, mely alkalommal szerencsés voltam nagyajtai egyházközségünk híveit is üdvözölhetni s az általok nagy buzgalommal és áldozatkészséggel ujjonnan épített lelkészi lakot megnézni. Sajnálom, hogy Hadházy József deésfalvi lelkész afiának szintén 41 éves lelkészi jubileumára személyesen nem mehettem el Deésfalvára s csak egy üdvözlő levelet küldhettem részemről is számára.

4. A múlt évi Főtanács határozatával alakított Duna-Tisza menti egyházkört ugyancsak a múlt év november havában személyesen szerveztem. A szervező közgyűlés budapesti egyházközségünkben tartatott meg, melyen az illető egyházközségek megjelent képviselői a legnagyobb örömmel fejezték ki az egyházi Főtanács határozata iránt s megvagyok győződve, hogy ez újonnan alakított egyházkör Királyhágón túli egyházközségeink és hiveink egyházi életére nézve emelőleg és lelkesítőleg fog hatni.

5. A Báró Baldácsy-alapítvány meghatalmazottainak évi közgyűlése f. évi június hó 5-én tartatott meg Budapesten. Azon, mint rendesen, ezuttal is résztvettem. E közgyűlésen igazgatósági elnöknek néhai Tisza Kálmán úr helyébe 6 évre megválasztott Báró Bánffy Dezső úr, ugyancsak elhunyt jegyző, dr. György Elek helyébe Perlaky Elek úr választattak meg. A szabályzat értelmében az igazgatósági tagok egy része, s ezek között dr. Bedő Albert afiának is megbízatások ideje kitelvén, az új választással ismét mindnyájan megválasztattak igazgatósági tagoknak. Az igazgatóság évi jelentése mindenekben egyhangulag tudásul vétetett; az 1902. évi számadásokra nézve a felmentés megadatott, az 1903. évi költségelőirányzat annál nagyobb örömmel fogadtatott el; mert ez évre az eddigi 8000 korona osztalék helyett 9000 korona állítottatott meg egyházkerületenként. Legyen áldott a nagy alapító emléke.

Ugyancsak ez év végével lejárandó levén az egyházkerületek meghatalmazottainak megbízatása is, jelen zsinati Főtanácsunkon megválasztandók lesznek egyházunk részére a meghatalmazottak. 2 rendes és egy póttag, a mint ez a tárgysorozatban is fel van véve.

6. A Dávid F. alapítványnak kezelése alatt álló részletéből a f. évben 8095 K. 90 fil. a közpénztárba beadván, a f. évi júniusi zárlattal kezelése alatt maradt készpénz 1345 K. 62 f., kölcsönkötvényekben 3680 K., együtt 5025 K. 62 f. Az alapítványnak a közpénztárban kezelt állaga ez évben beadott 8095 K. 90 fillérrel 37,375 K. 17 ft. tevén, az alapítvány teljes összege 42,400 K. 79 f. Sajnos azonban, hogy ez év folytán a körpénztárba beadott 8095 kor. 90 f. tőke gyarapodással is, a kamatláb csökkenése miatt ez alapítványból most is csak 1200 kor. kamat áll rendelkezésünkre, évenkénti felhasználásra. Pedig

azt reméltem, hogy legalább 200 koronával ez évben már többet fordíthatunk e czímen sokoldalu közszükségeinkre.

Az „Ezredéves alap“ ugyancsak f. évi június 30-iki zárlattal 7726 kor. 66 f.; több 459 kor. 15 fillérrel mult évi jelentésemben kimutatott összegnél. Ez a többlet azonban, kivéve Báró Petrichevich Horváth Kálmán Főgondnok úrnak 100 kor. újabbi adományát, tisztán csak a takarékpénztárba elhelyezett tőke utáni kamatból van.

7. A mult évi egyh. Főtanács 93 és 143 számu határozatai értelmében kiküldött Főtanács bizottságot f. évi augusztus 13-ára egybehívtam. Megjelentek azon Kelemen Albert, Raffaj Domokos, Gvidó Béla esperes, dr. Ferenczy Géza ügyvéd, Végh Mihály, Lőrinczi Dénes, Lőrinczi István lelkész és Pap Mózes tanár afiai. Megbízásukban való eljárásuk 3 napot vett igénybe. A vizsgálat eredményét a bizottság jelentései tüntetik fel. Én részemről itt csak azon meggyőződésemmek adok kifejezést, hogy egyházunkra nézve ez az új intézmény, illetőleg a Főtanács bizottságnak ilyen módon előzetes kiküldése nagyon helyes gondolat volt; czélszerűsége és hasznos volta jelen zsinati Főtanácsunk alkalmából is minden bizonynyal észrevehető és látható lesz a tárgysorozat vonatkozó pontjai tárgyalásánál.

Örömmel jegyzem fel itt még azt, hogy a Főtanács bizottság tagjai, emlékezetessé kívánván tenni ez új intézmény kezdetét, egy Unitárius nyomda felállítására, annak alapkövéül 122 koronát adományoztak. Az eszme is szép, az adomány is elismerést érdemel. Természetesen, hogy a czél egyszerre meg nem valósítható. De vetés nélkül nincs aratás. S én hiszem, hogy ez az elhíntett mag sem fog csira nélkül maradni egyházunk termő földjében. Az adományozott 122 koronát beutaltam a körpénztárába a megnevezett czímen leendő kezelésre.

8. A brit- és külföldi unitáris Társulat ez évben különböző czimeken több rendbeli segélyben részesítette egyházunkat, a melyek ugyan közpénztárunk gyarapítására nem folynak be, de jelentékenyen hozzájárulnak egyházi életünk emeléséhez s ez irányban tevékenységünk fokozásához. Kilátásom van reá, hogy most ez év őszén egy papnövendéket is küldhetünk Oxfordba az eddigi módon a Társulat és a Manchester College segélyével s ez által ezt a négy év óta megszakadt kapcsolatot ismét összeforraszthatjuk. Szerettem volna, ha a Channing House-

School londoni leánynevelő intézetben Boér Lenke kisasszony hazajöttével üresen maradt helyet is sikerült volna egyházunkból egy más leánynyal betölteni, annyival inkább, mert ez intézet igazgatónöje, Sharpe Emilia kisasszony ez iránt többször megkeresett levelével, mindannyiszor a legnagyobb elismeréssel nyilatkozva Boér Lenke kisasszonyról, a ki 2 évet töltött azon intézetben. De legnagyobb igyekezetemmel sem tudtam a nemes lelkű Sharpe kisasszony ez óhajtságának eleget tenni. A legközelebbi tanévben tehát ezen intézetben nem lesz leánynövendékünk.

Jelen zsinati gyűlésünk alkalmából úgy angol, valamint amerikai testvéreinket e gyűlésünkre meghívni kedves kötelességemnek ismertem, a mit mindkét részről nagyon szívesen vettek. De tekintettel különösen az unitáriusok és más szabadelvű vallásos gondolkozók nemzetközi Tanácsának f. évi szept. 1-én Amsterdamban tartandó évi gyűlésére, a melyben úgy Angliából, mint Amerikából hitsorsosaink közül többen részt vesznek, sajnálatukat fejezték ki, hogy zsinati gyűlésünken nem képviseltesse magukat.

Kapcsolatban ezzel megemlítem, hogy e nemzetközi tanácsnak nem csak titkára Wendte úr Amerikából még a múlt évben, hanem a gyűlés hollandiai rendező bizottságának elnöke Eerdmans úr is Leidenből ez év folytán, hivatkozva magyar unitárius egyházunk és a hollandiai protestáns egyházak között a múlt századokban fennállott barátságos viszonyra, a legmelegebben meghívták egyházunkat is a Tanácsnak szept. 1-én tartandó évi gyűlésére. S örömmel jelentem, hogy Józán Miklós, budapesti esperes-lelkész afiát sikerült megnyernem arra, hogy szept. 1-ére Amsterdámba menjen. És így nem marad képviselőtlen magyarországi unitárius egyházunk e nagyjelentőségű Nemzetközi Tanács évi gyűlésén ez alkalommal se.

9. Jelentésemnek utolsó s egyszersmind szomorú pontjához jutottam. Mult évi Főtanácsunk óta elhunyt belső embe-
reink közül első helyen Mózes András, kolozsvári lelkész tanár, egyházi tanácsos és számvevő afiának sirjára teszem le a kegyeletos megemlékezés gyász koszoruját. A mily váratlan volt, ép oly fájdalmas mindnyájunkra nézve halála.

Mert benne úgy is mint lelkészben, úgy is mint tanárban, s ezek mellett egyházunk ügyei körül évek hosszú során át

munkás férfiuban és lelkiismeretes tisztviselőben egy kiváló erőt veszítettünk el. Elhunytak még belső embereink közül Nagy Mózes nagy-solymosi; Nagy Sándor kis-solymosi lelkész és Pálfi Sándor ny.-szt.-mártoni kántor-tanító afiai. Egyházi tanácsosaink közül, a belső emberek között fennebb említett Mózes Andráson kívül Ulár Pál, szintén kolozsvári főgymnasiumunk érdemes tanára, Szigethi Sándor ar.-tordaköri egyházkörünknek és a tordai egyházközségnek huzamos időn át buzgó felügyelő, illetőleg kebli gondnoka; Dimény Domokos, dr. Iszlay József, Kaali Nagy Zsigmond, Nagy Gyula, Szolga Gábor és Bajka Sándor afiai hunytak el. Tíz hónap alatt ez nagy pusztítása sorainkban a halálnak. Szálljon enyhület az elhunytak után kesergők szívébe. Az isteni gondviselés pótolja ki helyöket egyházunkban. Az elköltözötteknek pedig legyen csendes siri nyugalmuk!

F
Tisztelettel kérem a Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Főtanácsot, méltóztassék ez évi jelentésemet tudásul venni és elfogadni.

Zsinatot üdvözlő beszéd.¹

Ünneplő Zsinati Gyülekezet! Kedv. Afiai!

Husz éve, hogy szerencsés voltam ugyanerről a helyről és ugyanezen helyen üdvözölni akkori zsinati gyülekezetünket. Husz év! csak egy rövid percz az idő végetlen nagy óráján; de az emberi életnek a legjobb esetben is legalább $\frac{1}{4}$ része, tehát számottevő, jelentékeny része. Hiszen a kik 20 évvel ezelőtt még csak bölesőkben pihentek, vagy ártatlan gyermek-játékaikat játszották és színes lepkéket kergettek, azóta felserdült ifjakká, reményteljes hajadonokká lettek s ezek már családokat alkothattak s talán magok ringatják kisdedeik böleső-jét, maguk gyönyörködnek gyermekeik játékában. Azok pedig, a kik akkor még az élet teljében voltak s annak gondjait és terheit könnyen és örömmel hordozták, ma velem együtt megöszülve számlálgatják hátralevő napjaikat, hálát adva Istennek, hogyha bár fogyatékos erővel is napi munkájokat végezhetik, s a közdolgokban még mindig résztvehetnek. S ki tudná megmondani, hogy hány embertársunknak borítja porait azóta sirhalom, avagy csak azok közül is, a kikkel 20 évvel ezelőtt együtt imádkoztunk e templomban, s együtt örvendeztünk akkori zsinati gyűlésünkön!

De az idő k. afiai! velünk, vagy nélkülünk feltartóztatlanul tovább halad a maga útján. Évekre évek, századokra századok lépnek gyors egymásutánban. Csak 2—3 éve, hogy egy egész század előttünk hanyatlott le s egy új századnak hullámaira jutottunk töredékeny életsajkánkkal. S miután ez új században ez a mi első zsinati ünnepélyünk, úgy vélem, hogy mulasztást követnék el, ha azt egyházunk nevében nem üdvözlém. S teszem ezt annál nagyobb örömmel, mert teljes

¹ 1903. augusztus 23-án Vargyason tartott zsinati főtanács alkalmából a templomban.

bizalommal és jó reménnyel vagyok az iránt, hogy azon sok esapás és súlyos megpróbáltatások után, a melyek egyházunkat megalapíttatása óta érték s nem egyszer megsemmisítéssel fenyegették ; azon félreértések és kicsínylések mellett, a melyekkel — sajnos — részben most is találkozunk, ez a század egyházunkra nézve a megváltás, hitelveink, vallásos nézeteink diadalának százada leend.

Nagy szó, merész állítás, tudom, a mit mondék, sőt lehetnek, a kik pusztán felekezeti elfogultságból származó, hiu ábrándozásnak fogják tekinteni. Ha csakugyan így lenne, akkor sem pirulnék. Mert nagyon gyenge lábon áll az az egyház, a mely magában nem bizik s igazságainak győzelmére nem számít. De a ki figyelemmel kíséri a vallásos eszmék s hitelvek tisztázása körül az újabb időben megindult munkásságot, még pedig éppen a vallás érdekében, abból a czéliből, hogy a vallás tanításai a tudomány más igazságaival öszhangban legyenek, hogy az ember ne legyen kénytelen józan értelmét és lelkiismeretét megtagadni azért, hogy hívő kereszténynek vallhassa magát, az nem fogja állításomat tulmerésznek, minden alapot nélkülöző, üres beszédnek tartani. Mert bárki bárminő véleménynyel legyen a mi vallásunk iránt, egyet kénytelen elismerni, t. i. hogy mi a vallásban is kiváló helyet adunk a józan észnek s hitrendszerünkben óvatosan kerülni igyekszünk mindent, a minek a józan ész ellene mond. Innen van az, hogy régen is, most is azt szokták mintegy vádképpen vallásunk ellen a legtöbbször felhozni, hogy az csak tagadásból áll, állítások helyett. Hát az bizony igaz, hogy mi sokat tagadunk, a mit mások hisznek. De hogy a mi hitrendszerünk sem pusztá tagadás, erre nézve talán nem lesz terhetekre, ha vallásunk legfőbb hitelvei közül egy párt kiemelek. Szükségesnek tartom ezt azért is, mert ezzel igazolva lesz vallásunk jövő diadala iránt táplált reményem is.

„*Hiszek egy Istenben*“. Ez a keresztény vallásnak első és legfőbb ismérve. Szándékosan nem mondom hitcikkének, mert e szónak sohan olyan jelentőséget tulajdonítanak, mint egy törvénykönyvben a §§-oknak, s e miatt napjainkban bizonyos tekintetben elidegenítő lett. Egy Isten létét, a ki minden létnek forrása és kutfeje, mi unitáriusok soha sem vontuk kétségbe, soha sem tagadtuk. Ellenkezőleg oly szigoruan ragaszkodunk ahhoz, hogy minden olyan értelmezésnek, vagy magyarázatnak, a

mi az Isten egységére zavarólag hathat és azt meghomályosítja, határozottan ellene mondunk. Igen, mi a legszorosabb értelemben vett egy Istenben hiszünk; nemcsak azért, mert a bibliának mind az ő, mind az új szövetségi részében erre tanítatunk, hanem azért is, mert józan értelmünk másként nem tud eljutni a legtökeletesebb Lény fogalmához s egy Istent, nevezze bár azt végoknak, vagy legfőbb erőnek, a tudomány sem fog soha nélkülözni tudni, bármennyi igazságot egymásra halmozzon a világegyetem ismeretében. Azzal nem dicsekszünk, hogy ennek az egy Istennek lényegét, tulajdonságait teljesen felfogni bírunk, sőt őszintén megvalljuk, hogy vannak gondolatok, melyeket mi nem értünk, vannak titkok, a melyekbe mi bepillantani nem tudunk; e szerint látásunk, valamint próféciánk is csak részszerű; de azért teljes bizalommal vagyunk az ő Gondviselése iránt; s hisszük, hogy tőle semminemű rossz nem származhatik; mert ő maga a teljes szeretet, a mi Atyánk. Ezért egyedül csak őtet tartjuk a mi imádásunk tárgyának, a mint ezt a ker. vallás alapítója, az Ur Jézus is tévé az uri imában.

És ebből már önként következik, hogy legnagyobb tiszteletünk mellett, a melylyel az Ur Jézus iránt viseltetünk, őtet is csak embernek, csak testvérünknek tartjuk s csak azon kiváló, kimagasló szellemi tulajdonságainál fogva helyezzük magunk fölé, a melyekkel az Isten keresésében és megismerésében, rendeltetésünk betöltésében utmutatónk, vezérünk, példaadónk lett. Ezt fejezi ki az apostol is, midőn azt mondja Jézusról, hogy ő az út, az élet és igazság. Jézus személyéről alkotott e felfogásunkért ért minket századok folytán a legtöbb szemrehányás. S vannak, kik ma is készek megtagadni ezért tőlünk még a keresztény nevezetet is. Legyen nekik az ők hitök szerint. Én senkivel hitvitába bocsátkozni ez uttal nem kívánok. Csak a tényekre mutatok rá. S kérdem, hogy valljon nem a mi felfogásunkat igazolja-e az, hogy nap nap után újabb, meg újabb tanulmányok, életrajzok jelennek meg, a melyekben íróik, hírneves tudósok, a bibliának avatott szakemberei hova-tovább mind tisztább világot igyekeznek deríteni a Krisztus születésére, munkáira, törekvéseire, szenvedéseire, halálára, feltámadására? Mert avagy lehet-e másról, mint emberről írni tanulmányt, életrajzot! Én részemről még csak képzelni sem tudok olyan

önhitt, hogy ne mondjam, olyan vakmerő embert, a ki arra vállalkoznék, hogy ő megírja az Isten életrajzát.

Ennyit az Istenről. Lássuk most az embert. Mert szerintem a vallásban ép oly fontos dolog az emberről, mint az Istenről helyes fogalmakkal birni. Sőt az emberről alkotott téves nézetek talán még károsabb következményekkel járnak a vallás-erkölcsi életre nézve. Mi unitáriusok az embert illetőleg teljesen a magunkévá tesszük a szentírás eme szavait: *Teremté Isten az embert a maga képére és hasonlatosságára*, a melynél szebben kifejezni az embernek a föld minden más teremtményei feletti méltóságát ma sem lehet, s ehhez annyira ragaszkodunk, hogy e hitünkben és meggyőződésünkben az ugynevezett büneset által sem engedjük magunkat megzavartatni. Ahoz ugyan kétség sem fér, hogy a bűn is az emberrel jött e világra. Mert mielőtt az ember nem volt a földön, nem volt ki vétkezzék. Sőt az emberek is csak akkor lehettek bűnösökké, a mikor már olyan értelmi fejlettségre jutottak, hogy Istenről s az ő törvényeiről maguknak bármily homályos és kezdetleges fogalmat szerezhettek. Mert a törvények ismerete nélkül szintén ninesen bűn. Ebből indul ki Mózes próféta is a büneset leírásánál. Az ő első pár embere: Ádám és Éva már ismerik az Istent, hallják parancsszavát s annak megszegésével érzik a bűn súlyát lelkükre szakadni. Mindez igen természetes és érthető dolog. Ki kételkednék ebben ma is. De hogy Isten az első pár ember bűneért az egész emberiséget átokkal sújtotta volna, hogy e bűn következtében az ő képére és hasonlatosságára teremtett ember annyira megromlott volna, hogy a jóra teljesen képtelen lett, a mellett, hogy magában véve már a legnagyobb ellenmondás, ezt róla, az örök jóság és szeretet forrásáról még csak gondolni is iszonytató. Ennélfogva mi sem az eredendő bűnnek, sem az emberi természet ily mérvű megromlottságának hitrendszerünkben helyet nem adunk. És így arra sincs szükségünk, hogy a büneset áthidalására ahoz a mesterséges eszközökhöz folyamodjunk, a melyen a kárhozatból az üdvösségre minden nagyobb fáradság és küzdelem nélkül át lehet jutni. Értem az Ur Jézus érdemére való hivatkozást. A ki a mi isteni tiszteleteinket látogatja, egyházi, irodalmi munkásságunkat figyelemmel kíséri, lehetetlen meg nem győződnie arról, hogy senki többre nem becsüli az Ur Jézusnak az emberi nem

megváltása körül szerzett érdemeit, mint mi. Egyházi beszédeink nagyobb részében az Ur Jézussal foglalkozunk, cselekedeteire mutatunk s példájának követésére buzdítjuk hallgatóinkat. Nem hiszem, hogy egyetlen sort találjon valaki folyóiratainkban, tankönyveinkben, vagy felolvasásainkban, a melyekben a legnagyobb tisztelettel meg ne hajolnánk az ő tanításai, példányszerű élete és önfeláldozó, dicső halála előtt. De azt a tant, a mely az üdvösséget kizárólag a Jézus halálára helyezi s megnyugtatni igyekszik az embereket azzal, hogy a miként Ádám által mindnyájan elestünk, úgy Jézus által mindnyájan megigazultunk, a magunkévá nem tehetjük. Mert nem tartjuk Isten igazságosságával megegyeztethetőnek, a miért egy földi bírót is elítélünk, hogy a mi bűneink büntetését mással hordoztassa el, mástól vegyen azért magának elégtételt. Mi elismerjük az emberiség bűnös voltát s fájdalommal tapasztaljuk annak a társadalomra lépten-nyomon nyomasztó és káros hatását; de azért nem tagadjuk meg az emberi természet nagyságát és nemességét, jóra való képességét s hisszük, hogy ezekben bírja tökéletesedése eszközeit, a melyre Istentől teremtettet s a melyek nélkül hiában halt volna meg Jézus is a keresztfán. S nekem legalább úgy tetszik, hogy ezt a felfogásunkat igazolja az emberiség egész történelme. Mert vaknak kell annak lennie, a ki nem látja az emberiség folytonos fejlődését és tökéletesedését, a ki kétségbe meri vonni azt, hogy ma bűneivel, számos tévedéseivel is közelebb van Istenhez, mint az első pár ember lehetett a maga kezdetleges ártatlanságával a paradicsom kertben. S alig hiszem, hogy itt közöttünk is akadna valaki, a ki visszavágyakoznék, nem mondom a paradicsom kertébe, hanem az emberiségnek csak egy-két századdal ezelőtti műveltségi állapotára is.

Beszédem teljessége megkivánná, hogy a vallás más kérdéseiről is a mi felfogásunkat és hitnézetünket legalább érintsem; s különösen kimutassam, hogy minő helyet foglal el hitrendszerünkben a szeretet, mely bármely hitforma mellett a vallás lényege. De talán már is visszaéltem béketűréstekkel. Különbösen sem czélom párhuzamot vonni a különböző hitnézetek között s ennek alapján egyiknek előnyét, vagy hátrányát a másik felett mérlegelni. Mert én tisztelettel meghajlok mindenkinek vallásos hite és meggyőződése előtt, csak legyen az

őszinte, mély és igaz; s éppen azért többre becsülöm még a pogányt is, a ki az ő bálvány Istene előtt a vallásos érzés teljes őszinteségével hajol meg, mint azt a keresztényt, a kinek hite nem egyéb üres formaságnál és képmutatásnál. Nem különben távol van tőlem annak még a gondolata is, hogy azzal ámit-sam magamat s ezzel akarnálak titeket is hitegetni, szeretett hiveim, hogy valaha eljő az az idő, a mikor az egész ker. világ a mi unitárius hitnézeteinket fogadja el akár az Istenről, akár a Jézus Krisztusról, akár bármely más vallási kérdésről. Még két falevél sincs egymáshoz teljesen hasonló: mennyivel kevésbbé lehet az emberek gondolkozásmódját, lelki működését egy rá-mára venni. Én csak rá akartam mutatni arra, hogy a kereszténység minden bizonynyal a mi vallási felfogásunk és meggyőződésünk irányában halad és fejlődik. És ezt a meggyőződésemet fenntartom, ha szinte nagyszámu ellenkező tünettel is találkozunk különösen éppen napjainkban, a melyek méltán azt az aggodalmat kelthetik fel bennünk, hogy a kereszténység nemhogy előretörne, s a nagyobb világosságot keresné, hanem még kezd visszaesni ismét a babonáság és mysticismus tömkelegébe. Példákra nem hivatkozom. Mindenki láthatja, miben keresnek sokan lelkőknek táplálékot, mivel igyekeznek vallásos szükségleteiket kielégíteni. De én éppen ebben látom egy szebb jövő hajnalát derengeni. Mert mit mutat ez? Azt, hogy az emberekben a vallásos érzés elevenen lüktet. Tehát nem hogy elfordulnának a vallástól s a vallásosság kora lejárt volna, hanem ellenkezőleg, tapasztalva azt, hogy az anyagiakban való elmerülés, ha még anynyi haszonnal járna is, mint a mennyivel jár, ha minden örömet és kényelmet, minden élvezetet és gyönyört biztosítana is, nem pótolhatja azt a szellemi táplálékot, a mit a vallás nyújt, mindinkább a magukévá tesz a kegyes zso'tárirónak fohászát: Te hozzád én Istenem, Szomjuhozik én lelkem. S ezt a szomjuságot enyhíteni törekusnek, ha mindjárt zavaros vízből is, — természetesen csak addig, a mig tisztább forráshoz jutnak. Adjunk hálát Istennek, hogy minket dicső hitelődeink e tisztább forráshoz vezettek már századokkal ezelőtt, hogy nekünk nem kell hitünk igazságaiért józan értelmünket megtagadni s a vallás birodalmában is előtörő s a maga szérűjén mindent megrostáló tudománnyal harcban állani. Sőt éppen ennek hova-tovább mind behatóbb és

alaposabb vizsgálódásai a biblia, főleg pedig az úr Jézus tanításai körül mindinkább igazságot fognak szolgáltatni nekünk hitnézeteinket, vallásos meggyőződésünket illetőleg.

E reményben üdvözlöm én a XX-ik századot s üdvözöllek téged is nagyérdemű zsinati gyülekezet! az úr Jézus eme biztató és bátorító szavaival: „*Ne félj kicsiny sereg, mert tetszett a ti atyátoknak, hogy adjon nektek országot*“. Igen; ne féljetek szeretett hiveim! mert azért, hogy kevesen vagyunk, a kik unitáriusoknak valljuk magunkat, sokan vannak, a kik velünk együtt éreznek, sőt nem vonakodnak ezt nyíltan is kifejezni. Ime Svájcban, Servét Mihály, elsőrendű nagy reformatorunk halálának háromszázötvenedik évfordulója alkalmából, azon a helyen, a hol a Krisztus örök istenségének megtagadásáért s az egy személyű Istenről tett hitvallásáért a máglyán vértanúi halált szenvedett, nemes lelkű utódai az ő ítélő bírának, most emlékoszlopot készülnék emelni, mint egy genfi egyet. tanár Chantre mondotta azért, „*hogy a prot. lelkiismeret megkönnyíttessék*“. Csak a napokban olvastam, hogy Dolet István szobránál, a ki a szentháromság ellen kiadott és terjesztett művekért a 16-ik század hitüldözésének szintén áldozatul esett, Párisban aug. 2. a szabad gondolkozók tüntetést rendeztek. Dávid Ferenczünk nevét többé nem kell rettegetve venni ajkainkra s Déva vár romjainál, hol nagy lelkét kilehelte, nem kell lesütnünk szemünket, nehogy valaki ránk ismerjen, hogy mi is az ő követői vagyunk. Nehány nap mulva, szeptember 1-én Amsterdamban, Európa és Amerika civilizált államaiból kiváló hittudósok, lelkesek, szabadelvű gondolkozású férfiak és nők nagy számban fognak egybeseregleni, hogy amerikai unitárius testvéreink által 1900-ban kitűzött zászló alatt megtartsák a második nemzetközi tanácsot, melynek célja: „*érintkezésbe jőni azokkal, a kik minden országban arra törekeshnek, hogy a tiszta vallást a teljes szabadsággal egyesítsék és a testvériséget és együttműködést egymás közt növeljék*“ és a melynek ez irányban 1901-ben Londonban angol unitárius testvéreink aegise alatt tartott első gyűlésén kifejtett munkássága örömmel tölthet el mindenkit, a ki az ott tartott s általunk magyar nyelven kiadott felolvasásokat megszerezte, olvasta vagy olvasni fogja. Mint e mű előszavában mondtam, azt mondom itt is: „*Bizonny, mégis mozog a föld*“. Légy azért ismételten üdvözölve ker. időszámításunk XX-ik

F százada! Ti pedig, k. afiai! zsinati gyülekezet! eltelve az isteni gondviselésben való rendületlen hittel s egyházunk negyedfélszáz éves történetéből erőt és bizalmat meritve magatoknak annak jövője, az unitárius hitesezmék térfoglalása s ezzel szent vallásunk diadala iránt, mondjátok velem ezt: „*Az Ur nem hagyja el az övéit! S ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?!*”
Ámen.

FERENCZ JÓZSEF.

Urvaesorai beszéd.*

Egy megható hálaünnepet ülünk e szent napon K. A. !
Ime terítve az asztal az urnak házában, s rajta a földnek két drága terménye, kenyér és bor díszelnek. Nemde ez asztal ábrázolja ama temérdek asztalt, melyet az örök jószágú mennyei atya ez évben is gyermekéi számára annyi szép áldással tett; nemde e két kiváló termény a kenyér és bor, mintegy képviselői itten azon ezernyi szép áldásoknak, melyeket a természet jótkony keble testünk táplálása, szívünk gyönyörködtetése és vidámitása végett előhoz ?

És mi Istennek áldottai csak úgy hisszük méltán és nyugodt kobellel élvezhetni e drága adományokat, ha az Urnak házában azokból áldozunk, ha hálás kobellel s megalázódott lélekkel elismerjük, mikép emberé ugyan a munka, de Istené egyedül az áldás ; s hogy munkánk és érdemünk nélkül is mily sok jónak, szépnek és kellemesnek örvendezhetünk.

Ugy van Ai ! e díszes terített asztal s a rajta levő szép adományok : méltán jelképezhetik az isteni gondviselésnek a természetből irántunk kisugárzó szeretetét és jószágát ; s méltán emeljük hálaáldozatunkat az Urnak színe elébe, mert a próféta szerint az Ur meghallgatta az egeket, az egek is meghallgatták a földet, a föld is meghallgatta a buzát és mustot és azok is meghallgatták Izraelt. Hoseas II. 20. 21.

Illó és méltó bizonynyal, hogy a koronás dalnok magasztos örömekére buzdúlva, mondjuk egyen-egyen : „Mivel fizessen az Urnak minden én hozzám való jótéteményéért ? A hálaadásnak poharát felveszem s az én fogadásomat megadom az Urnak az ő egész népe előtt ! Méltó dolog, hogy hű sáfárjai

* Őszi hálaadás ünnepén.

legyünk az Isten által kezünkbe letett földi javaknak, illő, hogy szellemi czélok s jótékony intézetek előmozdítására s az Urnak valódi dicsőségére használjuk fel azokat.

Azonban más ez ünnepélyes szertartásnak valódi jelentősége: fenségesebb e szent asztalon levő kenyérnek és bornak rendeltetése, — jelképek ezek — emlékeztető jelei az emberiséget érdeklő legnagyobb lelki jónak; zálogai a mennyei atya kegyelmének; mert úgy szerette e világot, hogy egyetlen egyét adta érte, hogy minden, valaki ő benne hiszen, el ne vesszen, hanem örök élete legyen. Ezek a szent jelek emlékeztetnek minket legnagyobb jótevőnkre: Jézusra, a kinek teljes élete arra volt szentelve, hogy a testnek és betűnek rabságából a lélek józan szabadságára emelje az emberiséget; hogy a látható természet s annak mulékony javai, örömei felett egy láthatatlan alkotó atya s örökké tartó jobb élet lételét hirdesse s míg e földi hazában együtt élünk, egymást testvérek gyanánt szeretni s az egész emberiséget egy nagy családnak tekinteni tanítson. És ő maga készebb volt kimondhatatlan kinokat szenvedni; készebb volt gyalázatos halállal múlni ki a keresztfán, hogy sem megtagadja az embereket boldogítható örök igazságokat. Erre akar emlékeztetni, midőn azt rendeli, hogy éljünk e szent jelekkel az ő emlékezetére — ő jól tudta, hogy mily feledékeny az ember még önboldogságát illetőleg is, ha kivált annak eszközlését nélkülözések s önfeláldozások feltételezik; ezért akarta, hogy az urvacsorával élés által gyakran megújítsuk az ő szenvedése és halála emlékét. S ez által erőt merítsünk követni az ő példáját s törekedjünk hozzá hasonlítani indulatban s jó cselekedetben.

De vizsgáljuk meg magunkat, vajjon az az indulat s jó akarat volt s van-e bennünk, a mi volt a szeretet vendégség szerzőjében, Jézusban? Van-e bennünk ebből a hűségből, mely az Ur Krisztust egész élete pályáján jellemző? Hivek voltunk-e mi is az igazsághoz, midőn az csak egy parányi kényelem s haszon feláldozást kívánt mitőlünk? Van-e bennünk abból a szeretetből, mely az Ur Krisztusban kifogyhatatlanul oly tiszta lánggal égett s mely az ő nemes szellemét az egész emberiség üdvének eszközlésére, mindvégig ihleté?

Megbocsátottunk-e ellenségeinknek, mint Jézus, kinek még végső szózata is megbocsátás volt? Teljesítettük-e Jézusnak

eme parancsát: „Ti mindnyájan testvérek vagytok, ezért egymással jót tegyetek? Áldoztunk-e a közügy oltárán az emberiség érdekében, mint Jézus? Adtunk-e kenyeret az éhezőknek, ápoltuk-e a betegeket, vigasztaltuk-e a szerencsétleneket s a megsebzett szívűeket, mint Jézus? Valódi szándékunk jót akarni, a jóban gyarapodni s lelkiismeretünkben Isten szavát tisztelni? Békesség és szeretet környeznek-e mieink társaságában? Valódi áldás és jótétemény-e életünk, polgártársainkra nézve? minde-
nütt s mindenkor úgy munkáltuk-e boldogságukat s külső jólétüket, mintha a magunk javára dolgoztunk volna? Igen Ai! Ha ilyen indulat s ilyen szeretet volt s van bennünk: akkor hasonlítunk Jézushoz, akkor hű követői vagyunk s nem feledjük az ő akaratját. Jertek azért ai., ujítsuk fel most is lelkünkben Idvezítőnk emlékezetét — hálás érzések gerjednek bennünk, lehetetlen, hogy ne gerjedjenek, midőn testi áldásokkal gazdagon tetézve szemléljük magunkat körül, midőn a föld megadta az ő gyümölcsét s megáldott minket Isten, a mi Istenünk! Oh! buzduljon szívünk hálás érzésre a gondviselés iránt azért is, hogy a legfőbb lelki áldást, a keresztyény vallást adta nekünk, mely egyedül taníthat minket a földi jókat is czélszerűen élvezni; mely egyedül tehet boldogokká a jelen és jövőendő életben — gerjedjen szívünk tiszteletre, lelkesebb buzgóságra édes anyaszentegyházunk szeretete és gyakorlása iránt, mint a mely a vallásos érzés szent tüzét ápolja. Most pedig járuljunk a bűnbocsátó kegyelmű Istenhez és imádkozzunk.

Vágyva-vágyunk szent fiad asztalához óh végetlen szeretetű szent Atyánk! Sóhajtoztunk a biztos kikötőhöz, hol a világ zivataraitól megingatott lélek csendes nyúghelyet talál; hol menekül szivünk a földi hiúságtól; hol az életnek zajai miatt széthangzó érzemények, édes összhangzásba olvadnak. Oh fogadj minket e szent helyen kedves vendégekü; bárha erőtlén is hitünk, bárha hibák foltjai mutatkoznak is szivünkön; bárha kezeink, melyekkel Idvezítőnk teste és vére jegyeit elfogadjuk, nem hasonlók is az övéihez, melyekkel ő minde-
nekkel jót tett vala; bárha ajkaink, melyekkel e szent jegyeket illetjük, nem hasonlók is az övéihez, melyekben álnokság nem találtatott: ne utasíts el innen minket, gyarló gyermekeidet! Eszközöld inkább szent lelked ereje által, melyet

vigasztalóul és erősítőül alá küldesz ma is minden hű követőd keblébe, hogy ez alkalommal is növekedést vegyünk a hitben, mely munkás a szeretetben, a jézusi szent indulatokban, tebened való bizodalomban és a boldog örök élet reményében.

Indits hathatósan arra, hogy minden alkalmat megragadjunk e szent vacsorával élhetésre, hogy ez által szívünket és lelkünket, kedélyünket és erkölcsünket nemesítsük. Irányozd oda gondolatainkat s tetteinket, hogy e szent asztal drága javáiban méltóképen részesülvén, biztosítást nyerjünk a felől, hogy tagjai leendünk mi is a szentek egyességének; hogy így erősödhessek hitünk, midőn kétségek ostromolják, erősödhessek reményünk, midőn az élet csalódásai keserítenek. Amen.

A sokaságnak, mely hitt vala, szívök és lelkök egy vala. Vallást tettünk a mi hitünkről szent fiad asztalánál egyházunk öre, mindenható Isten! Oh ne engedd, hogy a közönyösség és hitetlenség álmába merüljünk. Segélj, hogy legyünk egyek az állhatatosságban s kötelességeink hű teljesítésében; hogy forrjon egybe szívünk és lelkünk az akaratban minden szép, jó és nemes ügy kivitelére egyházunk érdekében. Amen.

„Uram! nyisd meg az én szemeimet, hogy magamat megismerhessem.“ (Zsolt. 119.) Ez volt egyik mindennapi imádsága a koronás dalnoknak. Cselekedjed, szent Isten, édes Atyánk, ki ifjúságunknak vezére vagy, hogy mi is az ifjui lelket diszesítő erények koszorujába az önismerést tűzzük legelső helyre, hogy így megértve magas rendeltetésünket, követhessünk a tökéletesség oltára felé.

Állítsd lelki szemeink elébe a te szent fiad képét, a ki engedelmes vala te hozzád mindvégig s akaratodat véghez vinni a földön legdrágább eledelének tartotta. Buzdits minket az ő dicső példája követésére, hogy szelidség és engedelmesség jelei lemezvén bennünket, gyarapodjunk a bölcseségben, növekedjünk a te előtted és emberek előtt való kedvességben. Amen.

A nők ne ékesítsék magokat arannyal, drága kövekkel, vagy fényes öltözetekkel, hanem a jó cselekedetekben és erényes életben tűnjenek ki — így int a nagy apostol (I. Tim. II. 9—10.) Segíts azért szent Atyánk, hogy tartsuk főfeladatunknak magunkat a jó cselekedetekben gyakorolni, hogy lássuk meg az aszott kezeket, melyek kenyérért nyúlnak felénk, halljuk meg a szerencsétlenek kiáltásait, midőn segítséget kérnek tőlünk, hogy rajtok könyörülvén, mi is érdemesek legyünk a te áldásodra. Irányozd oda gondolatainkat, hogy legszebb díszöltöny-

nek tartsuk az erényes életet s legfőbb boldogságnak azt, ha családunk körében jólétet s meglelégedést árasztthatunk, hogy így a te szent tetszésedet megnyerhessük. Amen.

Minden áldásnak kegyes osztogatója s minden jónak előmozdítója, szerető édes Atyánk! Szeretetedet éreztük az ég és a föld áldásaiban, a megtartásban és gondviselésben. Megenyhült szívünk, lelkünkön édes önelégedés ünnepel, hogy szt. fiad asztalánál a szt. jegyekben rézesülhettünk, hogy bemutathattuk neked szívünk áldozatát s lelkünk hálaadását ez évben velünk közlött jótéteményedért.

Ez által ünnepélyesen bizonytságot tettünk arról, hogy mi ama vallás követői vagyunk, melyet szent fiad hirdetett s hogy a testi és szelemi javakért hálásak vagyunk.

Ez által nyílt fogadást tettünk, hogy mi a földi indulatok salakjaiból kivetkezni óhajtván, a lélek égi szavaira hallgatunk, melyekben idvesség és örök élet van.

E szent vendégség alatt a vallásos érzésnek, a tiszta erénynek valami kimondhatatlan gerjedelme árasztotta el egész valónkat. Mi mindnyájan a te gyermekeidnek, mi mindnyájan testvéreknek érezzük magunkat.

Oh ez érzést örökre is tartsd meg mi bennünk, hogy senkit közülünk hitelenség, hálátlanság, szeretetlenség, rosszakarát s közönyösség el ne foglaljon a szeretet mezején, hanem legyünk mindnyájan istenfélők, hálásak, gyöngédek, igazság-szeretők, nyílt keblűek s egymásnak boldogító testvérei.

Mostan pedig álld meg a kegyes, hű lelkeket, a kik forrón buzognak mindig a te tiszteletedben; álld meg a lelkes igyekezet, az áldozói készség minden szikráját, hogy az gerjeszzen egész gyülekezetünket átható jótékony tüzet.

Azoknak pedig, a kik kész akarva mulaszták el megjelenni a te szent fiad asztalánál, hogy itt a kegyelem jeleiben részesüljenek: juttasd eszökbe, hogy mily szomorú a léleknek állapotja, a mely éhezik és szomjuhozik.

Álld meg s erősítsd meg az erőtlenekeket, a betegeket, a szenvedőket és nyomorultakat, a kik szomjuhozzák a te dolgaiddat s hajlékaikban is készek szent házad szerelmére.

Minket pedig, kik egy kenyérből és borból részesültünk: tégy egyekké a szeretet által, hogy együttesen munkáljuk a te országod eljövételét.

Áld meg a családi életet, hogy annak éltető lelke, legbecesebb virága: a szeretet, hűség és tiszta erkölcs legyen. Áld meg édes hazánkat, hogy lakozzék benne jólét, béke és egyetértés s minden tag a másik boldogságán s a haza felvirágzásán munkáljon. Áldásod legyen a koronás királyon és uralkodó családján. Áld meg e város községét minden kebelében levő egyházával, iskoláival, jótékony intézeteivel, iparával és kereskedésével s mindennemű vállalataival egyetemben. A te édes atyai jószágodnak áldása sohase fogyjon ki a község határaitól. A te örökké tartó gondviselésed örökdjék különösen édes anyaszentegyházunk fölött s áld meg virágzással és gyarapodással; örökdjék iskoláink fölött, hogy legyenek azok az igaz tudomány s tiszta erkölcs veteményes kertjei. Amen.

Bocsáss el immár színed elől, sziveinket megnyugtató menyeyei vigasztalással s megigazulva oh szt. Isten! hogy lélekben tiszták s te előtted mindenkor kedvesek lehessünk. Cselekedjed, hogy a munkás szeretet, mely a valódi élet szülöttje, tegye mind inkább virulóvá a vallásos életet szent ekklézsiánkban. Amen.

KOVÁCS JÁNOS.

A szabadság ára.

(Elnöki megnyitó)*

Kongresszusunk nagyrabecsült tagjai, „Imé, mely igen jó és mely gyönyörűségecs dolog, az atyafiaknak egyességben való lakások“, mondja a zsoltár-író (133.) és mi érezzük az ő szavainak igazságát. Kellemes reánk nézve, ha vérrokonainkkal és szövetséges társainkkal együtt lakozhatunk; de mennyivel magasabb örömet élvezünk akkor, a midőn az élet örömei, szenvedései és küzdelmei között azokkal érintkezhetünk, a kikkel egy értelmű, szellemi rokonságban vagyunk. A kinek ebben része nem volt, egyedül érzi magát az ember-áradatban; míg ha csupán ideiglenesen is együtt lakozhatunk azokkal, kiknek legszentebb érdekei, gondolatai és nézetei lényegében, a mieinkkel megegyeznek, mennyire üdítő és felemelő ez reánk nézve.

Mi, szabadelvű hívők és munkások, testvérek vagyunk. Első sorban is az Isten iránt való szeretetben találkozunk, mely ha olykor lanyha, de legalább őszinte. Leborulunk, és pedig fokozódó tisztelettel borulunk le a Mindenható előtt, kinek dicsőségét hirdeti a természeti és lelki világ, kinek nagysága annál inkább magával ragad, minél mélyebbre hatolunk e csodálatos világ titkaiba, mely környez és magába foglal minket is. De míg a kimondhatlan Dicsőség előtt eltörpülünk, mindamellettt érezzük és tudjuk, hogy Istennel közeli rokonságban állunk, gondolatait ellesni igyekezünk, az ő szellemében monduk ítéletet, s ha szinte csodásnak és titokzatosnak tűnnék is fel, magunkban megvalósítani óhajtjuk az ő hajlamait és érzéseit, szeretve és gyűlölve, örvendezve és bánkódva; s úgy beszélünk vele, a Végtelennel, mint valamely régi barátunkkal; szemtől-szembe szólunk hozzá, gyermek módra bizva és remélve.

* Tartotta dr. Oort, leideni egyetemi tanár, a II. nemzetközi vallásos kongresszuson, Amsterdamban, 1903. szeptember 2-án.

De érezzük egyszersmind, hogy teljesen hatalmában vagyunk. Lankadatlan munkásságra szólít minket az Úr; odaadást követel tőlünk, ha nehezünkre esik is; fel kell áldoznunk neki apró kedvteléseinket; int, hogy a tiszta jellem és kötelességeinknek pontos teljesítése szent legyen előttünk; összes erőinknek kifejtésére serkent, s a lehető legnagyobb boldogsággal kecsegtet, midőn a magasságos Istent színről-szinre láthatjuk és vele társaloghatunk.

Ezt az érzést mindnyájan ismerjük, bár olykor veszíthet erejéből. De azért ápoljuk szívünkben, s megfelelő szavakba önteni igyekezünk azt, csak úgy, mint minden idők és nemzedékek buzgó lelkei, a kik előtt az Isten dicsősége, szentsége és szeretete nem volt ismeretlen. De mi, szabadelvű hívők és munkások, közöttök egy különös színezetű csoportot képviselünk. A mi fő jellemvonásunk az, hogy mi nem ismerünk el semminemű külső kijelentést, akár önmagunkkal, akár másokkal szemben. A mikor Istenben vetett hitünkről számot akarunk adni, vagy sorsunkat és hivatásunkat mérlegeljük, nem hivatkozunk se szentkönyvre, se kiváló személyekre, sőt inkább teljes meggyőződéssel vizsgáljuk saját szívünket és elménket. Felebarátaink segédkezet nyújtottak és nyujtanak minékünk; tisztelettel vesszük ajkainkra hitelőseink nevét, hálátelt szívvél ismerjük el, hogy az isteni látomásban minket sokan megelőztek, s talán saját látomásunkat is az ő útmutatásuknak köszönhetjük. De nekünk is saját szemünkkel kell látnunk és vizsgálnunk; a más kijelentése és példája minket nem köt; vezérlését visszautasítjuk, ha annak eszünk és szívünk ellene mond. Önerőnkön is megismerhetjük az Istent, s jó volna minden embert erre a lelki szabadságra és függetlenségre nevelni.

Ilyen értelemben vallásosnak lenni, nem könnyű feladat. Majdnem mindenütt kisebbségben vagyunk; de az ezzel járó társadalmi hátrány és egyházi alárendeltség még nem bántana bennünket. Fáj ugyan nekünk, midőn ezt szemünkre vetik s e felebarátaink magasabb érdekei is rövidséget szenvednek, miután szavunk elenyésző csekély az uralkodó egyházakéhoz képest. De a legnehezebben elviselhető az, a mikor számunk csekély volta egyéni hitünket is súlyos próbára teszi. Pedig ez így van; mert éppen a fenkölt eszmék és tisztult érzelmek világában történhetik meg, hogy a gondolatnak végre is be kell val-

lania az erőtlenségét, az érzéki természet elnémitja legnemesebb, legtisztább ösztöneink és tapasztalataink szózatát — itt vagyunk kitéve annak a veszélynek, hogy gyöngeségünk érzete gyávakká tesz bennünket. Schol egyebütt nincs tehát oly nagy szükségünk a mások támogatására, mint épen itt.

Szépen hangzik, a mikor kijelentjük, hogy lelki életünket nem akarjuk hallomásra építeni, s önerőnkön óhajtjuk látni és ismerni az Istent, társalogni vele és érezni az ő jelenlétét; de nem mindig vagyunk ilyen emelkedett hangulatban, s talán nem is igen lehetünk. Vannak pillanatok, a mikor érezzük, hogy Isten velünk van; a mikor szemünk tiszta, szivünk lelkesült, akaratunk szilárd; de ezek földi életünkben a magaslatok; gyakran sivár pusztaságban bolyongunk, hol láthatárunk zavaros, a lég tikkasztó. A midőn kedélyünk köznapias, a midőn az üzleti ügyek teljesen lekötnek és lelki életünk homályos, csupán eddigi tapasztalatainkra támaszkodva hiszünk Istenben. Lehet, hogy ez jobb, mintha külső tekintélyre alapitnók hitünket, de így sincs az igazságnak gyökere mibennünk.

Szép dolog, ha önállóan tudunk gondolkozni az élet legnagyobb témái felől, s tiszta, mély és megközelítőleg helyes megoldást nyerünk kérdéseinkre — vagy legalább is oly megoldást, a melyhez másoktól függetlenül jutottunk; mert csak az valóban a miénk, az gazdagítja lelki tárházunkat, a mit mi magunk eszeltünk ki, s többé-kevésbé át is éltük. Ámde a rejtélyek, melyek körülvesznek bennünket, igen számosak és igen bonyolultak. Látni Isten kezét a természeti és lelki világban, melynek kötött és szükségszerű törvényei vannak; hinni az ő mindenhatóságában és bölcsességében, a mint a bűnbe és nyomorba merült világot szemléljük, hol a jónak oly kevés kilátása van; hinni az ő szeretetében, kinek gondja van az ő kicsinyeire, s a ki előtt minden egyes emberi lélek egyformán becses, mialatt tudjuk, hogy ezren és ezren sinylődnek és semmisülnek meg testben és lélekben, — előttünk megy végbe ez a kimagyarázhatlan tékozlás, így a tavasz is számtalan oly virágot fakaszt, mely nem hoz gyümölcsöt, s számtalan rovar csak pereznyi múló létre szólít elő — s ezeket látva és tudva, szilárdul megmaradni Istenünk mellett saját belátásunk és meggyőződésünk alapján, valóban igen nehéz.

Dicső dolog nagy bátran felkiáltani: „Magam fogom eldön-

teni, hogy mi jó, mi rossz, mit tegyek és mellőzzek; a pap ne diktáljon nekem, könyvből okulni nem akarok“. De bár sokan azt hiszik, hogy tudják: mi a jó, mi a rossz, — magunk részéről nem egyszer sajnálattal be kell vallanunk, hogy nem tudjuk. Ha elegendő volna, hogy nagy vonásokban jellemezzük a különbséget a jó és gonosz ember között, ezt talán meg is tehetnők; de a mikor adandó alkalommal döntenünk kell, hogy mit tartunk jónak, illetve a legjobbnak, hogy mikor beszéljünk és mikor hallgassunk, mikor tiltakozzunk, két vagy több irány közül melyiket választjuk, — akkor bizony érezzük, hogy mily nehéz, sőt majdnem lehetetlen eldönteni, hogy mi volna a legjobb, s mondhatnák is az emberek: ezt süsd ki egymagadra, ha tudod! Minél magasabbra emelkedünk, annál nagyobb veszély környékeztet. Icarus sorsa ismerős mindnyájunk előtt s újból és újból érezzük szegénységünket, gyöngeségünket és elhagyatottságunkat.

Mindez, úgy gondolom, inkább sujtolja azokat, a kik a dogmák és egyházi hagyományok légkörén kívül nőttek fel, mint azokat, a kik ilyen befolyás alatt nevelkedtek; inkább próbára teszi az ifjakat, mint az öregeket. Mi öregebbek, gyermek és ifju korunkban egyházi tanok és rendszabályok uralma alatt állottunk. Azóta messze mögöttünk hagytuk azokat, s nem követjük többé ifjukori kalauzunkat, tekintélyöket többé el nem ismerjük; de annak a vezetésnek, annak a tanításnak és lelki gyakorlatnak hatása megtetszik rajtunk még ma is. Ha ennek folytán volnának is még egy s más előítéleteink, az ősi nevelésnek köszönjük azt a jóságos szellemet, a melyben ma élünk. Ezzel szemben, az ifju nemzedéknek, mely szabadelvű környezetben nő fel, az önálló gondolkozást ajánlják, mielőtt még egyáltalán gondolkozni tudnának. Lessing híres mondását lelkesen idézik: „Ha választanom kellene az igazság ismerete és annak végnélküli s talán eredménytelen kutatása között, az utóbbit választanám,“ — s elfelejtik, hogy senki sem élhet abból, a mi után csak reménykedik, hanem abból, a mit már megtalált. Ebből ered akárhányszor a legnagyobb bonyodalom. Az ifju nemzedéknek sokat ki kell állania, s mikor mi, mint öregebbek, látjuk óriási kételyeiket, merész tagadásukat s bámulatos állításaikat, alig sejtjük, mily nagy ára van az ő szabadságuk nemeslevelének. Nem csoda tehát, ha egyesek türelmüket veszítve

az orthodox egyház karjaiba dobják magukat; saját vezérszavukat híjján, készek elfogadni mások vezetését.

De mi azt nem tehetjük. Nem is fogjuk megtenni. Bármily nehéz legyen is önállóan látni, gondolkozni tudni és határozni, mégis örömteljesen kiáltjuk: Egy nap a te pitvaradban jobb, mint ezer nap egyebütt, szivesebben állok az Úr házában küszöbén, látva őt saját szememmel, ha olykor kételyek is zaklatnak, mint az egyházi orthodoxia kényelmes szentélyében. Az idő megmutatja, hogy az nem a mi számunkra épült. Lehet, hogy mások békét lelnek ott, de mi megízleltük már a tudás fáját, élnünk kell szabadságunkkal, bármily elszigetelt legyünk is, s bármily ritkán találkozunk rokonszenves barátokkal.

Bizony, aránylag ritkán találkozunk azokkal, kik velünk együtt éreznek és gondolkoznak. S mily jó, ha így együtt lakozhatunk, ha mindjárt rövid időre is. Az a tudat, hogy más országokban élő testvéreink ugyanazokkal a nehézségekkel küzdenek, ugyanazt a harezot harezolják, ugyanazokkal a veszélyekkel szállnak szembe, megvigasztal és megerősít minket; mert más-különbén hajlandók volnánk elhinni, hogy csak mi küzködünk és bajlódunk azokkal. Jó tudni, hogy a nehézségeket kikerülni nem lehet, azok a mi álláspontunkhoz és irányelveinkhez tartoznak, s férfias bátorsággal kell legyőznünk azokat.

Mily nagy segítségünkre van nekünk is, ha másokat biztathatunk és erősíthetünk! Mert gondjukat magunkra vállalva, a miénk kevesbedik s jobban elbirjuk azt. Öröm látnunk, mint buzog másokban a hit ereje, s hogy ők is rendelkeznek azzal a készséggel és bátorsággal, melyet mi tanusítani igyekezünk. Valamieskét talán könyvekből is elsajátíthatnánk mindezekből. Ki fogná keveselni a könyvnyomtatás áldásait? De e mellett mily kellemes színről-szinre látni és hallani egymást.

Isten hozott tehát titeket, kik hozzánk beszélni fogtok, s közlitek velünk a buvárkodás és személyes tapasztalás kincseit. Isten hozott titeket is, kik rokonszenves figyelemmel fogjátok lelkesíteni szónokainkat. Ebben a szép számú gyülekezetben kongresszusunk sikere biztosítva van. Tanácskozásunk és baráti érintkezésünk egyaránt váljék mindnyájunknak lelki épületére.

Ezzel a szabadelvű hívők és munkások II. kongresszusát megnyitottnak nyilvánítom.

Ford. JÓZAN MIKLÓS.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Fajunk lebediai és etelközi mívelődése. Irta és az Emke XIX. évi rendes közgyűlésén, Nagyenyeden felolvasta *Dr. Gróf Kun Géza* v. b. t. t., az Emke diszelnöke, 20 l. Kolozsvár, „Ellenzék“ könyvnyomda. — A magyarok régi történelméről kevés adat maradt fenn az utókorra. Teljes képet alkotni fajunk legrégebbi míveltségéről nem lehet. A fennmaradt adatok is csak azoknak kezében érnek valamit, kik a történelmi tudomány mellett az összehasonlító nyelvészetben is jártasok és a kevés adatból olvasni tudnak. Az ily kézben a szűk adat köre megbővül és tartalmat, jelentést nyer. És hogy azt nyer, ezt mutatja a fennebb megnevezett tanulmány. Írója nemesak egy nyelvcsaláddal ismeretes, hanem a nagy nyelvcsaládok mindenikéből több nyelvet ismer és így nyomozni tudja a népvándorlás érintkezésében keletkezett szónak is a jelentését. Régi míveltségünk más része mellett szól az akkori vallásról is és azt mondja, hogy őseink vallására a parsismus nagy befolyással volt; a dualismust ők is bevették vallási perceptioik körébe, a minek nyilvánvaló jele a magyar „ármányos“, illetőleg *ármány* szótőnek a pahlvi *aharman*-nal való azonossága, a mely perzsa szó a sassanida korban kerülhetett hozzánk. „Isten“, író szerint, szintén iráni eredetű szó, a pahlvi nyelvben *yaztan*, *yazdan*, új perzsa *yesdan* Istent jelent. A főistenen, az ördögön és manón kívül hittek még őseink kisebb jó és rossz szellemi hatalmakban is, mert a dualismus ezeket is két egymással ellentétes osztályba sorozta. A nagyértékű tanulmány számos adalékot nyújt költészetre, zenére, erkölcsre, alkotmányra és hadügyre nézve.

Józan Miklós budapesti lelkész felolvasásokat adott ki Kőváry Lászlótól, Perczelné Kozma Flórától, M. Farkas Sándortól, Ürmösy Gyulától, Kochmárosné Buzogány Máritól, Józan M.-tól, Boros Györgytől, Ürmösy M.-tól; költeményeket M. Farkas Sándortól, Józan Miklóstól. A felolvasások közt egy ima is foglaltatik.

Hornýánszky Victor kiadásában Budapesten megjelentek: *Protestáns Árvaházi Képes Naptár*. Szerk. *Kenessey Béla*. Több életrajz, elbeszélés,

vers és hasznos tudnivalók teszik a jelesen szerkesztett Naptár tartalmát. Az egyik életrajz, mely Várad Szabó Miklósról szól, ki a debreczeni ref. egyházközségnek 125,000 korona értékű vagyont hagyott. Egy másik életrajz, mely Melancthon Fülöp nejét, e szorgalmas, gondos és buzgó vallásos nőt ismerteti (Mutatvány „Protestans Asszonyok“ című munkából). — *Köszorú* 91—100. Protestan népies kiadványok, a prot. hittudat erősítésére írt és jól választott tárgyakkal a célra kiválóan alkalmas füzetek. Tartalmuk: 91. Egy kép a múltból. Csobáncz ostroma. 92. Szenci Molnár Albert. 93. Bocskai István. 94. Apróságek. 95. Tisztító tűz. 96. A VI-ik parancsolat. 97. Itthon. 98. A Jóska temploma. 99. Az igazság. 100. A végrendelet. Ára egy füzetnek 8 fillér.

Sárospataki füzetek. Sárospatakon újra meg akarják indítani az egykor jóhírű „Sárospataki Füzetek“-et. Minek érdekében a következő felhívást bocsátották ki:

A tudományos és irodalmi decentralizálás, a „vidéki központok“ eszméjének, a tisztos hagyományunk zászlója alatt kérjük nagyrabecsült támogatását.

Föl akarjuk támasztani a sárospataki főiskola egykori büszkeségét, a „Sárospataki Füzetek“-et és közkinccsésé akarunk tenni ennek az iskolának eddig a világ előtt még ismeretlen kincseiből annyit, amennyit a közönség anyagi pártfogásához képest csak közzé tehetünk.

Az új „Sárospataki Füzetek“ hozzá fog szólni a modern tudomány kérdéseivel, nagy gondot fordít a független, minden klikk-szellemtől ment, szigorú és pártatlan kritikára; de első sorban az irodalom- és művelődéstörténet, a társadalomtudományok s különösen a hazai egyházi és iskolai élet történetének szolgálatában kíván foglalatoskodni ama becses adalékok közzétételével és feldolgozásával, melyeket gyűjteményeink tartalmaznak.

Azt hisszük, erre a folyóírára mindenkinek szüksége lesz, a ki nálunk a jelzett ágakkal foglalkozik.

Egyelőre csak évnegyedenként bocsátunk közre egy-egy 4 ívnyi füzetet, melyek közül az első 1904. januárius 1-én lát napvilágot.

A teljes évfolyam előfizetése: 6 korona.

Gyűjtőknek minden beküldött öt megrendelés után tiszteletpéldány jár. Előfizetéseket vagy kötelező jelentkezéseket elfogad *Trócsányi Bertalan* könyvkereskedése, Sárospatakon.

Vas Gereben Irta *Barabás Ábel*. Bpest, 1903. 219 Sr. 1. — A Franklin-Társulat ez igen csinos kiadványa, mely Vas Gereben összes műveinek sorozatát bezárja, méltán vonja magára az irodalmi körök figyelmét. Egy fiatal és figyelemre méltó tehetség műve ez, ki bátor szóval kér magának helyet a magyar „műitészek“ között s ki több évtized múlását akarja egy csapással helyrehozni, midőn feltámasztja egy szerinte méltatlanul mellőzött legmagyarosabb író emlékét, kit Barabásunk Petőfi, Arany és Jókai mellé szeretne állítani.

Radákovics József „a legnagyobb gazkölyök“ volt, kinek korában nem volt párja. (63. l.) Kicsapják az iskolából korhelység és hanyagság miatt. Beáll a tisztartóhoz, onnan elküldik, mert guny tárgyává teszi kenyéradóját. Bizonyítványt lop és hamisít, ezzel bejut jogásznak a győri konviktsba, hol mindent felfal társai elől. (64—66. l.) Irni kezd és mindenkit nevétségessé igyekszik tenni. A Pesti Divatlap mellé kerül, de párbajjal dicsekvő hazug magaviseletét leleplezik s távoznia kell a fővárosból. (Ezt Jókai mondja; nincs meg Barabásnál.) Győrben, mint ügyvéd, boldogulni kezd, de

„mindenkit megsért felolvasásaiban.“ Később lapot szerkeszt a nép számára s a szent koronát meg akarja olvasztani. A forradalom után saját jelentkezésére börtönbe vetik. Csakhamar kiszabadul, de eltiltják az ügyvédségtől. Vas Gereben név alatt ekkor regényírónak csap föl s dicsőíteni kezdi most a multat, mit előbb a szatira túlzásaival mázolt be, — csak saját magát kimélgelvén.

Most persze az ellenkező túlzásba esik. A Józsa Gyuri-féle alakokat rokonszenvesen rajzolja. Festetich, Földváry, Fáy, Széchenyi s a többi nagy történeti alakok ellenben torzfigurákká törpülnek Vas Gereben hamis megvilágításában. A letűnt kort mégis híven rajzolja Barabás szerint. (190. l.) A kor embereit is híven. (189.) Nem úgy, mint a mai történetírók, kiknek műve dr. Nares munkája szerint 2000 fr. lapból áll és 60 fontot nyom. (191. l.) A vízözön előtt már borzadtak ilyen művektől. (U. o.)

Mint látszik, Széchy Károlyt vallja egy pár helyen ifjú írónk mesterének. (61. l.) De stilusa életre valóbb, színesebb és jóval lendületesebb, mint kezdő írótl várhatnók. Helyenként Bartha Miklóstra, sőt Eötvös Károlyra is emlékeztet. Idegen hatásra vall szöszaporítása is, néhol belső, igaz tartalom nélkül. (207. l.) Hagyja ezt az egyet a 60 fontos compendiumoknak!

Bár a könyvet megnyitó sűrűen nyomtatott 6 lapnyi tartalomjegyzéket nem mindenütt váltja be a mindenhez hozzá szóló tárgyalás, mégis büszkesége lehet írójának ez élénken, szépen, lelkesen megírt mű, mely első komolyabb vállalkozása a tudományos irodalom terén. Némely állítása ugyan jóakarató nagyításnak fog tetszeni, mint pl. „Vas G. is az az író volt, *ki sohasem hazudott.*“ (199.) „Stilje a *megtestesült magyar stil.*“... „stilje ép annyira gyökeresen magyar volt, mint nyelve, *melynél magyarosabban soha senki nem írt.*“ (197.) Más állítások üres jóslatai ifjú kritikuskunknak, bár maga bevallja: „Irodalmi ítéletek dolgában hijával vagyunk a tárgyilagosságnak.“ (215.) Be is bizonyítja mindjárt e meggyőző példákkal:

„Mennél jobban távolodunk, annál jobban fognak kidomborodni és szembeszökni Vas Gereben érdemei... *Csodálatra ragadja a jövő kor fiát.* Alakjai a magyarság *mintaképei* lesznek; jellemei *a magyar jellem példái*; nyelve *a magyar nyelv eredeti szépségeinek kifejezője.*“ „Vas Gereben helye *legkiválóbb íróink* között van.“ „*A népies nemzeti prózának* lesz ő képviselője.“ (218—219.)

Csak egyben van némileg igazuk e lelkesült hangzatos jóslatoknak, melyek mintha a napi sajtóból tévedtek volna ide: Vas Gerebent ezután is mint eddig, a *legprózaibb* magyar írók közt fogják emlegetni s érdemeit sokszorosan felülmúlt hibái miatt dehogy lesz neki valaha helye legkiválóbb íróink tisztas sorában.

Még egy hozzáadni valónk van a szerzőtl némileg eltérő vélekedésünkhöz: e túlzó magasztalásaival is nem közönséges feltűnést keltő könyv sokoldalú tehetségre mutat. Barabás sokat ígérőn kezdi műkritikai pályáját. Bizton remélhetjük, hogy kellő idő múlva érettebb ítélettel s nem oly szerföltött zaklatott igyekezettel az ifjú tudóstól a tőle kiváló kedvvel művelt „műítészet“ terén még kitűnő munkákat kaphatunk.

Kanyaró F.

II. Rákóczi Ferencz beiktatása az erdélyi fejedelmi székbe. Irta ifj. *Biás* István. Megjelent Marosvásárhelyt. A mostani Rákóczi ünnepélyek adtak alkalmat e füzet megírására. Szerző a Rákóczi-korszakból éppen azt az eseményt választotta, melynek színhelye Marosvásárhely volt, az erdélyi fejedelmi székbe beiktatást. Ennek a körülményeit írja le folyékonyan. A füzet helyes történelmi érzékre vall és arra jogosít, hogy szerzőjétől terjedelmesebb munkát is várhassunk.

KÜLÖNFÉLÉK.

Főtiszt. Ferencz József püspök úr Küküllőmegyében sept. hónapban két templomot avatott föl. Alig pihente ki a zsinat fáradozásait, új útra indult, hogy egyházát más helyen építse. A küküllői kör a reformatio óta része egyházunk testének. Sok megpróbáltatásnak volt kitéve, de a hívek buzgósa, egyes kiváló családok vezetése, áldása, erőssége volt e körnek is. A Simon, Járay, Pataky, Derzsi, Iszlay, Szathmári és más családok nemcsak a hazának, hanem az egyháznak szolgálatában is kitűntek. A két templomavatás jele a mostani buzgóságnak, melynek ünnepélyeiről a következőleg tudósítanak :

Nagy ünnepe volt a küküllői unitárius egyházkörnek, templomszentelés sept. 20-án Haranglábban — 22-én Marosszentbenedeken. Mindkét helyen megjelent Mélt. és Főtiszt. Ferencz József püspök úr Kolozsvárról dr. Boros György és Hadházi Sándor egyházi tanácsosok kíséretében, Guidó Béla esperes s a kör lelkészi kara ; a világi egyházi tanácsosok is igen szép számban jelentek meg Iszlay László és Pataky László felügyelő gondnokokkal. A főt. püspök urat mindkét helyen a világi hatóságok részéről is kitüntető módon fogadták, lelkesen üdvözölték. Főispán, alispán, főszolgabírók és tanfelügyelő mindnyájan résztvettek az ünnepségeken. A főtiszt. püspök úr az üdvözlőtekre megkapó beszédekben válaszolt. Ékesszóló felszentelő beszédei általános figyelem tárgyai voltak és a lelki életnek áhítatos órája. A felszentelésben résztvettek Haranglábban Gálfalvi István lelkész imával, Boros György alkalmi beszéddel, Szabó Albert lelkész urvacsorai beszéddel ; Marosszent-Benedeken Boros György imával, Nagy Béla lelkész beszéddel.

(n)

Az amsterdami congressus. „Az unitárius és más szabadelvű gondolkozók és munkálkodók nemzetközi congressusa“ második ülését sept. 1—4 napjain tartotta meg Hollandiában, Amsterdamban. E congressusról a következő tudósítást közöljük :

A congressus eszméje az amerikai unitárius társulat 75-iki évforduló ünnepélyén merült fel először. De a congressusnak nincs felekezeti jellege. Az amerikai unitáriusok, e vagyonos és mivelt emberek, már rég érezték a szükségét annak, hogy a különböző országok szabadelvű protestansai egymást közelebről ismerjék, hogy egymás tapasztalatait kölcsönösen kicsereeljék. Ezért elhatározták, hogy megkísérik, hogy a keresztény liberalismus képviselőit időközönként összejövetelre bírják, hogy az európai keresztény szabadelvűekkel érintkezést létesítsenek, nem felekezeti alapon, hanem az evangelium vallási és erkölcsi elvei alapján. Az első congressus Londonban tartatott 1901-ben és a második most a hollandiai ref. szabadelvűek, a remoustransok és menoniták közreműködésével Amsterdamban. Sok országból voltak jelen képviselők, sőt Indiából a Brahma-Somaj részéről is. A congressus istentisztelettel kezdődött a régi wallon templomban; Van Loenen Martinet az egyház papja mondott az I. Kor. 13. alapján emelkedett szellemű beszédet. A congressus ülésein természetesen legtöbben voltak Hollandiából és azután Angliából, számszerint 181-en, Amerikából 22-en. Oort leydeni egyetemi tanár igazi vallásos szellemtől áthatott beszéddel nyitotta meg az üléseket. (Fennebb közöljük e beszédet. Szerk.) S azután Wendte titkár (amerikai) olvasta fel érdekes jelentését, mely szerint a vallási liberalismus az utóbbi években Angliában és az Egyesült Államokban nagy előhaladást mutat, Németországban pedig feltűnően hanyatlak. Ez utóbbiban az emberek vagy a vallástalan socialismus zászlója alá csoportosulnak, vagy a bigodt conservatismus pártot botjára tekintnek. Lehetetlen, — mondotta — hogy Luther, Kant és Schleiermacher hazája sokáig ez állapotban maradjon. A vallási liberalismus fel fog ott is ébredni. Tényleg Németországból nem sok képviselő volt a congressuson, nem azért, mintha a rokonszenv hiányoznék, hanem mert nem merik azt nyilvánítani. Az egyetemeken meg van a theologiai szabadság, de az egyházakban a szabadelvűséget nem viszik előre. Ezt megerősítette Schieber, danzigi lelkész és Pfeiderer berlini tanár is, ki színtén részt vett a congressuson. Wendte lelkesen üdvözölte Franciaországot, hol oly erélylyel vették fel a harcot a klericalismus ellen. A nemes és szabadító eszmék — mondotta — Franciaországból jöttek a világ számára és jönnek nem egyszer ma is, de nem egy esetben maguk a francziák az utolsók, kik azokat a maguk előnyére használják.

A congressuson tartott értekezéseket három csoportba oszthatni. Az egyikbe tartoznak azok, melyek a vallási szabadelvűség jelen helyzetét a különböző országokban, rajzolták. Eliot azt ismertette, hogyan áll a vallási szabadelvűség Amerikában; Lindberg göteborgi tanár Svédország vallási viszonyairól szólott; Shinde bombayi hindu az indiai szabadelvű törekvésekről; Schieber danzigi lelkész a németországi szabadelvűek aggodalmairól és reményeiről; Józsan Budapestről, a magyarországi vallási mozgalmakat rajzolta; Hocart azt a harcot, melyet a szabadelvű kereszténységnek Belgiumban kell folytatnia; Schoenholzer Zürichből, a szabadelvű kereszténység előhaladását Schweitzban;

Toyosaki Japánból meg arról beszélt, hogy miképpen igyekeznek a szabadelvű protestantismust Japánban meghonosítani; Bourrier, hogy Franciaországban mint terjed a róm. kath. papság közt a vallási gondolkodás fölszabadításának mozgalma. Az értekezéseknek másik része vallási és erkölcsi kérdésekkel foglalkozott. Crooker az amerikai nevelést dicsérte; Mead arról beszélt, hogy mit kellene Hollandiában a béke eszméinek terjesztésére teüni; Goossen leírást adott a vallási újraébredésről, mely Németalföldön 1834. körül ment végbe; Montet Edouard a kereszténységen kívül eső monotheistákról értekezett; Roberty párisi lelkész a keresztény mysticismusról és a francia szabadelvű protestantismusról; Cramer amsterdami tanár annak a szükségét fejtegette, hogy a szabadelvűeknek szervezkedniök kell, egyházakká alakulniök. Theologiai értekezések voltak a congressuson: a Carpenter Estliné: A kereszténység helye a világ vallásai között; a Pfeidereré: A bibliai Krisztus a vallások történelme világánál szemlélve; Cannegieter utrechti tanaré: Személyiség és vallás; Armstrongé: Isten, mint a lelkek lelke; Reville Jeané: Vallás és a természet rendjének modern fogalma; Bruining amsterdami tanár értekezése: A hit és a tudomány. — A közelebbi összejövetelt a szabadelvű vallási gondolkozók és munkálkodók Genfben fogják tartani. Két kirándulás az egyik Haarlembe, a másik Volendamba és közebéd zárta bé a congressust, melyről a jelenvoltak a legjobb emlékeket hozták magukkal.

Az új Savonarola. Don Miraglia püspökről egy olasz lap sept. 14-ről Schweitzből e tudósítást közli: Don Miraglia Paolo itt nagy és sikeres buzgósággal prédikál. Beszédeit Baselben, Bernben és Zürichben az olaszok sokan és figyelemmel hallgatták. A schweitz lapok czikkeket, életrajzot és anekdotákat közölnek az új Savonaroláról. Legközelebbi célja és szándéka felől megkérdezettvén, azt felelte, hogy rövid időn visszatér Olaszországba és célja: szülőföldjét, Siciliát a protestantismusra téríteni.

Angolországban az egész nemzet gyászát jelentette *Salisbury* lordnak augusztus hónapban hosszas gyengélkedés után bekövetkezett halála. Nem is oly rég, hogy a kormányzástól visszavonúlt. Azok a nagy események, melyeket az utóbbi időről Anglia történelme följegyzett, a Salisbury-ministerium idejére esnek. Gladstonenak sikertelen külföldi politikája s a belügyekben is bonyolult helyzet miatt jött Salisbury, a conservatív párt vezére, ki pártját a radikális csoporttal megerősítve, oly kormányt alkotott, mely Anglia hatalmát a világ-részekben messze kiterjesztette. A Salisbury érdeme, hogy a radikálisok közül Chamberlain Józsefet, e nagy államférfit a conservatív párt ministeriumába fölvette. Pályája Salisburynak azzal kezdődött, hogy politikai tanulmányokat irt a „Saturday Review“-ba, melyek által-

nosan felkeltették iránta a figyelmet. Később a „Standard“-ba irta cikkeit a „Times“ és „Daily News“ mellett leginkább elterjedt világlapba, mely Magyarország iránt mindig rokonszenves figyelmet tanusít. Rajzolni Salisbury hosszú és eredményekben gazdag életpályáját, kívül esik e helyen. De azt föl kell említenünk, hogy egyike volt a legvallásosabb embereknek. A hatfieldi templomban rendszeren megjelent családjával az istentiszteleten.

Renanról érdekes feljegyzést közöl a „Temps“ sept. 3. számában. E feljegyzés a Simon Juleshez való viszonyáról szól. Simon Jules ugyanabból a helységből, Tréguierből származván, Renan korán ismeretségbe jött vele és a jeles államférfi nem kis befolyással volt a híres tudós életére. Neki köszönhető, hogy Renan a barátruhát levette. 1845-ben egy napon egy fiatal egyházi ember kopogtatott be dolgozó szobájába, s némileg feszélyezve adta elé, hogy hite megingott, mert a héber nyelv tanára, Le Hir abbé a szentkönyv némely helyeinek oly értelmet tulajdonít, mely tényleg nincs meg azokban. Simon Jules azt ajánlotta, hogy hagyja el a seminariumot. De Renan azt vetette ellen, hogy anyai nagybátyja van megbizva, hogy atyja halála után tanulása költségeit fedezze azzal a feltétellel, hogy a mikor pap lesz, a költségeket visszafizesse; s azt kérdezte, hogy nem követ-e el tiszteltlenséget szülői ellen, ha várakozásukat megghiúsítja. Simon Jules azt felelte, hogy nincs miért ez ügyben az anyagi kérdést nézni és hogy azzal nem követ el hibát, ha a világi életbe lép, feltéve, hogy igyekezni fog nagybátyja költségeit visszatéríteni. 1845. oct. 6-án Renan elhagyta a seminariumot tanárai becslése mellett, a kik közül az egyik, Dupanloup, a ki később orleans-i püspök lett, tárczáját ajánlta föl neki, hogy méltóan lépjen a világba. Mikor „Jézus élete“ megjelent, Renan Simon Julesnél történetesen együtt ebédelt Meignan chalons-i püspök, később tours-i érsekkel és neki felajánlott egy példányt munkájából, s mi Simon Jules szerint azt bizonyítja, hogy Renan úgy volt meggyőződve, hogy ő e művével alapjában vallásos munkát végzett.“ — Simon Jules Renannak későbbi életére is befolyt. A császárság alatt Renant megfosztották az egyetemi tanszéktől. A császárság bukása után a köztársasági kormány alatt újra visszanyerte azt. És a ki visszahelyezte, Simon Jules volt, mint közokt. minister. — Renannak épp most állítottak szobrot Tréguierben. A klerikalisok gyűlése még ez ünnepélyt is meg akarta zavarni. De talán az ég gondoskodott róla, hogy esővel hűtse le a felizgatott kedélyeket, vagy a vezetők gondoltak az utolsó pillanatban jobbat, a leleplezés minden nagyobb zavar

nélkül megtörtént. Bármiként lett volna, a klerikalizmus nem árthat a Renan nagyságának. Franciaország fényesnevű íróját felvilágosult honfitársai és a mívelt világ emlékezete öleli körül.

Franciaországban több kiváló pap lépett ki a róm. kath. egyházból. Itt közöljük az egyiknek levelét, melyben a kilépés okairól számot ad:

Nyílt levél Lecot bíboros kegyelmes úrhoz, Bordeaux érsekéhez.

Genf, 1903. sept. 15.

Kegyelmes Uram!

Vannak órák, mikor az embernek hallgatni kell és ismét vannak, a mikor beszélnie kell. Lelkiismeretem parancsolja, hogy a hallgatást megtörjem és tudomására hozzam az én lelkem állapotját. S minthogy csak arról szólok és Istenről, a legnagyobb szabadsággal fogok beszélni.

Az érettkor küszöbéig jutva, fájdalmas ifjúság után, más egyházba lépek át; új élet után vágyódom. Ez nem szerelem vagy pénzkérdés, mint hinni lehetne. Mint az önök egyik collegiumában kilenez egymás után következő éven át tanár, sokat láttam, sokat megfigyeltem és sokat gondolkoztam.

Annak a léleknek, mely hűséggel keresi a maga útját, a történelme néha nagyon szomorú. A mindennapi tapasztalatok és komoly tanulmányok rendre kiirtják az előítéleteket és illúziókat. Seuki nem tudja, hogy a munka, a harc és hallgatag bú ez állapotában megnyit szenvedtem. Most bátorságot nyerek, mert az erkölcsi válság véget ért. Kedves dolog arra gondolni, hogy kikerülhetetlen viszontagságon keresztül az őszinte ember örömmel néz elébe, az egyén fölszabadul.

Én részemről úgy itélek, hogy a római katholicizmus és az ujkori társadalom közt mind nagyobbodik az elválasztó mélység. Az első keresztény százévek hitére és erkölcsére visszatérés nyomul elő. A sötét dogmáknak, a zsarnok törvényeknek, a vétkes visszaéléseknek el kell tűnniök. A szabadszelleme kereszténység megsemmisíti az ultramontan elveket, mert a protestans reform termékeny eszméknek a magvetője. Szó sincs arról, hogy hitemet elvesztettem volna, ellenkezőleg, növekedni érzem. Önkéntes elhatározásom nékem vigaszt és reményt ad. A törekvés jutalmat kíván. Különben bármiként legyen, mindenekelőtt én *becsületos* akarok lenni.

Nem sokat törődöm a megvetéssel, sértegetéssel vagy gyűlölettel. A mit most írok, szívem teljességéből és függetlenül írom. Az evangélium a szeretet tana; sajnálom azokat, a kik azt elváltottatják.

Nem érezhetvén magamat a r. katolikusokkal együvé tartozónak, egyszerüen maradok keresztény. Nagy rosszat csakis gyökeresen lehet gyógyítani. Bejelentem elszakadásomat, mert nem élhetek képmutatásban. Némelyek azt teszik; engedje meg nekem kegyelmes uram, hogy ne kövessém azokat. Bármí történjék, én nyugodt vagyok, egy nagy tehertől szabadultam meg.

Fogadja kegyelmes Uram tiszteletteljes érzelmeim kifejezését.

Chateau abbé.

Chateau abbé ma egy másik pappal a genfi prot. facultas rendes hallgatója.

X. Pius pápa kibocsátotta első encyclikáját. Nem oly merev formában, mint előde, de ragaszkodik a világi hatalom eszméjéhez. Az encyclikának nagyobb része különben vallási kérdéseket tárgyal, „az egyház küzdelmét a világ ellen,“ „a papok kötelességét“, „az ifjuság nevelését“. „Az én egyetlen czéлом, mondja a pápa, visszaállítani mindenütt a világon az igaz vallást és akkor a világ el fogja ismerni, hogy a Krisztus egyházának teljes szabadságot és teljes függetlenséget kell élvezni.“ A világi hatalomnak egy utopicus korra útalása, mikor az emberek mind azok lesznek, a kiknek lenniök kellene, nem lehet nagyon lelkesítő a klerikalismus hiveire nézve. De hogyha a pápát boldogítja az a gondolat, hogy a várt aranykornak egyik ismertető jege az lesz, hogy akkor az egyház világi hatalmát elismerik, nem lehet-e feltenni róla, hogy hajlandó megengedni azoknak az igényeknek jogosultságát, melyek arra a nagy küldetésre tartoznak, melylyel a világ békéjét munkálják.

A Brahmó Somaj egyház hívei Indiában ez évben a Brahmó Somaj fennállását mindenütt megünneplik. Megemlékeznek különösen Ram-Mohun-Roy rajáról, ki kortársain fölülemelkedett s az újkori Indiának próféja lett. A mit ő hirdetett, azt nemcsak Bengalia nevezetesebb városaiban, hanem Madras, Bombay vidékein, sőt Beludsin-tanban is visszhangozzák és teljes reménnyel vannak eltelve annak a vallásnak jövője iránt, „mely Istent lélekben imádja, mely észet és hitet, tudományt és ihletet, kegyességet és kötelességet összhangba hozni törekszik, mely nem csak nem zárkózik el a vizsgálódástól, hanem minden tisztességes kritikát üdvözöl, mely összeköti az ót az újjal s melynek legfőbb elve az Isten egysége és atyasága, melyet az egy igaz Istennek imádása vezet minden cselekedetben, s mely az emberi természetnek nem egy részére, hanem az egész emberre van alapítva.

Magyar unitáriusok száma. Az 1900-iki népszámlálás adatai szerint a 8.742,301 magyarból unitárius vallású volt 68,568. A katolikusok száma az anyaországban nem éri el a többséget. Az izraeliták

számaránya 4·7 százalékról 4·9 százalékra növekedett. A többi felekezeté csökkent az unitárius kivételével. Budapest lakossága közt 450,000 katolikus van. A zsidók Budapesten 50,000-rel többen vannak, mint a luth., ref. és gr.-kel. felekezetek együttvéve. Unitáriusok száma a fővárosban: 1,058 lélek.

Koppándi régi unitárius egyház. Téglás István, Tordamegye tudós tanfelügyelője, meglátogatván a koppándi római forrásokat Torda szomszédságában, magáról Koppándról ezeket írja:

»A község rendetlen összevisszaságban álló kuuyhóinak lakói ma már oláhok, de még a XVII-dik században is magyarul dicsérték e község lakói az istent. Az unitáriusok temploma ott állott a völgy baloldalán egy kiemelkedő magaslaton. A hajdani templom faragott kövei közül a faluban itt-ott, de kiválóan az oláh pap lakása körül még néhány darab látható. (Ott lehetett az unitárius pap lakása is.) Egy renaissance stilű oszloptöredéke pedig épen az én gyűjteményembe vándorolt. (Ott jó helyen van, mert a tanfelügyelő úr bizonyosan a tordai iskola múzeumának fogja ajándékozni.) A görög-katolikusoknak a szokott stílusban épített fatemplomuk a régész előtt az által nyert kiváló becsét, mert padozata római téglákból van egybeállítva“. (*Erdély*. X. évfolyam. 35. l.) Az ismert adatok alapján föltehető, hogy a koppándi renaissance-stílusú unitárius templom az unitarizmust megelőző katolikus korban épülhetett. S azt talán mondanunk sem kell, hogy az unitáriusokat Koppándon a Basta- és a kurucz-korszak zivatarai irtották ki s nem ők váltak oláhokká, mint a Mezőség, a Szamosmellék és Hunyadmege kálvinista magyarjai. K—ó.

II. Rákóczi Ferencz emléke. Az országszerte folyó Rákóczi-ünnepelés közt nevezetes az a szépen sikerült, megható ünnep, melyet a budapesti Vérméző október 11-én tartottak. Ezrei a fővárosi lakosságának s számos országgyűlési képviselő Kossuth Ferenczcel élén jelent meg, hogy a tisztelet adóját lerójjá felejthetetlen emlékü hazánkfíának. Ott volt Barabás Béla is, főiskolánk egykori növendéke, Bedő Albert, Székely Ferencz és mások. A különböző felekezetek papjai, köztük József Miklós unitárius esperes, magas emelvényen tartottak imát és intéztek beszédet a néphez. Érdekes, hogy az ékeesszóló Hock János beszédét az unitárius Szakáll Ferencz szavaival kezdte, ki az Erdélyt felszabadító Rákóczit a megváltó Krisztushoz hasonlította a XVIII-dik században Kolozsvárt. Azt mondanunk sem kell, hogy az 1703-ban feltámadt kuruczmozgalmakban az unitáriusok is szívvel-lelélekkel résztvettek, különösen Kolozsvár, Torda és Aranyosszék. II. Rákóczi Ferencz neve az unitárius jóltevők aranykönyvébe is be van jegyezve, mint a ki a kolozsvári főiskola ifjainak 600 véka gabonát ajándékozott.

K—ó.

Unitárius egyetemi hallgatók. A múlt 1902—3. iskolai évben 10 unitárius ifjú tanult a budapesti egyetemen, kik nagy részt budapesti születésűek.

Válópörök. Statisztikai kimutatás szerint 1901-ben 2495 válópört fejeztek be a magyar bíróságok. A tíz híján ötezer válóféiből 49 unitárius férfi és ugyanannyi unitárius asszony volt.

A polgári házasság és a szentszék. A római szentszéknek érdekes és a magyar házassági jogot közelről érintő határozatát ismerteti a „Jogtudományi Közlöny“ egyik utóbbi száma. 1897. évben az esztergomi érseki helynök a következő kérdéseket terjesztette a szentszék elé: 1. Vajjon érvényesnek tekinthetők-e Magyarországon azon vegyes házasságok, a melyek polgári tisztviselő előtt kötettek és semmiféle más vallású egyházi szertartásban nem részesítették? 2. Vajjon az ilyen házasságokból származó gyermekek törvényeseknek tekinthetők-e és a keresztelési anyakönyvbe ilyenekként beirandók-e? — A római szent szék mindkettőre igenlőleg felelt és az elsőre vonatkozó terjedelmes indokolásban világosan kimondotta, hogy Magyarországon ézernyolczszáz-negyvenegy óta a tridentí forma a vegyes házasságokat illetőleg hatályon kívül van helyezve. E szentszéki határozatnak az 1895. évi okt. 1-je óta kötött házasságokat illetőleg természetesen csak egyházi fórumban van hatálya, de mint törvényt magyarázat visszahat az 1895. év előtt megkötött vegyes házasságok állami érvényességének kérdésére is. Az 1844. évi III. t.-cz. ugyanis nem akarta érvényességüktől megfosztani a kánonjog szerint érvényes vegyes házasságokat, csak a kánonjog szerinti „clandestinitas“-nak r. katolikus szempontból való legflagránssabb módját iktatta törvénybe, mint egyetlen kivételt az addig a vegyes házasságokra (r. katolikus és evangélikus vallásúak közt) nézve egyedül irányadó kánonjog alól. Más szóval, nemcsak az egyházi házassági bíróságoknál van az említett pápai törvényt magyarázatnak gyakorlati jelentősége, hanem az állami házassági judikatúránál is, mert az 1894. évi XXXI. t.-cz. 138. §-a azt mondja, hogy az ezen „törvény hatálybalépte előtt kötött házasságok érvényessége a korábbi jogszabályok szerint itélendő meg“.

Egy babyloniai iskola. Az archeologus ritkán láthat olyan mélyen bele az ősrégi idők életébe, ahogyan *Szeapar* babyloniai város kiásatásánál láthat. A munkálatot *Scheil* Vincenc hírneves régiségtudós vezeti és az eddigi eredményekről a kairói archeológiai intézet most megjelent értesítője világosít fel.

A legérdekesebb felfedezés egy iskola, mely teljes felszereléssel került felszínre, úgy hogy világos képet nyújt a tanítás egész menetéről. A kis Szipparát, amint a várost virágzása idejében nevezték, nagykiterjedésű külvárosok vették körül, úgy hogy ezek megháromszorozták területét. Scheil egy egész városrészt ásott ki és a tudós iskolát berendezésével és a tanulók munkáival együtt fölfedezte. Az iskola falai még négy méter magasak voltak. A ház hét termet foglalt magában. Az egyikben óriási halmaz táblácskát találtak. Akadtak köztük olyanok is, melyeknek írása világosan látszott.

Babylonia legrégibb nyelvén irt szumir himnuszokat, meteorológiai feljegyzéseket, olvasókönyveket, szótárakat, számtani feladatokat és szerződéseket tartalmaztak. Ezek egy része mintául szolgált, amit világosan mutat az írásjelek tisztasága és precizitása. A többi másolat volt. Az osztályban gyakorlásra használták és csak egyes mondatokat, jel- és szószorozatokat tartalmaztak és csak ritkán mutatnak teljes szöveget. Lelki szemünkkel magunk előtt látjuk a gyermekeket, akik négyezer év előtt fa-, csont-, vagy rézpálcikájukkal lelkiismeretesen vésnek bele minden vonást a még friss agyagba és félhalkan ismétlik az egyes jelek jelentését. Ha az egyik oldal teli volt, akkor a feladat hátralévő részét a tulsó lapon fejezik be. A tanító olvas, a sorok között kijavítja a rossz jeleket, vagy még egyszer teleiratja a táblácskát. Segédje vagy a tanuló maga valami lapáttal lekaparja a felső réteget és letörli a szöveget. Így ugyanazt az anyagot több nemzedék használhatta. Ugy látszik, hogy ezekbe a tanulótáblácskába valami anyagot kevertek bele és ez tette olyan ruganyosakká és tartósakká. Színük kékes. Mindazon szövegek mellett, melyek dátummal vannak ellátva, Hammurabi király nevét találjuk. Ez az iskola az időszámításunk előtti 21-dik százban virágzott.

A nők olykor ugyanolyan nevelést kaptak, mint a férfiak. Scheil a romok között olyan szerződést talált, melyet Amatbaou nevű hölgy szerkesztett. De több ilyen okmányra nem akadt. A sok évet igénylő tanulás és a tanulással járó nehézségek az irnokot, ki később ügyvédé lett, rendkívül tekintélyes emberré tették. Éppen így volt Egyiptomban is. A Kelet legrégibb népei sokat irtak és olvastak. Az egyiptomiaknál a papyros és a babyloniaknál a téglák pótolták a papírost. A Nilus és Eufrát partjain olyan írásokat találtak, melyek 6—7000 évesek — és ezek mellett többnyire régibb műveknek újabb kiadásai. Az írás művészete, amelyet még egy évszázad előtt is az aránylag újabb keletű vívmányok közé soroztak, ma már a legrégibb találmányok között foglal helyet, eredete a történet homályába vesz el.

Egy levél. „Láttam a tengert, néhány szép templomot és kedves vidéket. A tenger nagy, a templomok szépek, a vidék kedves. De a vidék nincs oly kedves, mint a mily kedves vagy te, édes kis leányom; a templomok ninesenek oly csinosak, mint a mily csinos anyád, a tenger nincs oly nagy, mint a mily nagy az én szeretetem irántatok... Éppen most sétáltam a tengerparton és rád gondoltam kedves kis leányom. Ezt a virágot ott szedtem a te számodra. Ez fehér viola, melyet a tenger habja gyakran öntöz. Tartsd meg atyáért, a ki úgy szeret téged. Nevedet, Didi, beleirtam a tenger fővényébe. Este a hullám elmossa, de atyádnak irántad való szeretetét semmi el nem fogja mosni... Nézd gyermekem, mily nagy az Isten és mily kicsinyek vagyunk mi. A hová mi pontot teszünk, ő csillagot tesz. A csillagok az ő betűi, melyekkel ír. Az ég az ő könyve. Áldani fogom Istent, ha te mindig fogod olvasni tudni azt; remélem is, hogy tudni fogod.“ (*Hugo Victor*).

ARANYKÖNYV.

A Székely-Udvarhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok.

IV. közlemény.

A magyarországi unitárius egyház 1903. évi segélye 400 kor.

Imreh József főszolgabíró 212. sz. gy.-ívén Nagy-Enyedről: Imreh József 40 kor., ifj. Imreh József 5 kor., Imreh Jankó 5 kor. Együtt: 50 kor.

A 271. sz. gy.-íven: Dr. Ferencz Ákos 20 kor.

Gyűjtő-ív nélkül Gyulai Árpád 10 kor.

Dr. Gálffy Dénes 237. sz. gy.-ívén Budapestről: Dr. Gálffy Dénes, Dimény Mózes 2—2 kor.; Weisz Sándor, Tölgyessy Gyula, Gömör Károly, N. István, Schusztler János, Schaden Frigyes 1—1 kor. Együtt 10 kor.

Gothárd István 417. sz. gy.-ívén Székely-Udvarhelyről: Kádár Ferencz 2 kor.; Szentkirályi Árpád 1 kor.; Simó János, Szabó István, Kállai Albert 60—60 fill.; Sándor József 50 fill.; Máté János, Barabás Áron, Sándor István, ifj. Sófalvi Sándor, id. Sófalvi Sándorné, Lőrincz József, Gothárd István, Nagy Dénes 40—40 fill.; Orbán Dénes, Borbély Ilona 30—30 fill.; Barabás Ferencz, Kelecsényi Ferencz, Hegyi Mózes, Kalóz Ferencz, Dobai János, Györfi Dénes, ifj. Katona István, Barabás Lázár, Barabás János, Samu János, Barabás Béla, Borbély Mózes, Barabás Ignác, Imre Ignác, Szilágyi István, Imre János, Katona Jula, Radó Péter, Barabás Lajos, N. N. 20—20 fill.; Barra József 18 fill.; Katona Anna 14 fill.; Barabás Márton, Kis Lajos, Balázs Albert, Mátyás István, Bálint Regina, Beke György, Borbély János, ifj. Györfi Ferencz, Szabó János, Bálint János, Szilágyi Sándorné, Rezi Ferenczné, Menyhárt Antal, Tarcsfalvi József, Gál Mihályné, Szilágyi János, Péter Lajos, ifj. Sándor Pál, Pál Lajos, Péter János, Major István, Kalóz Mária, Gál József, Fenyédi Ignác, Elekes Lőrincz, Bálint Gábor, Biró Ferencz 10—10 fill.; Balázs Mózes, Mihály Jakab 6—6 fill. Együtt 16 kor. 24 fill.

Németh Albert 402. sz. gy.-ívén Székely-Udvarhelyről: Németh Albert Szöllösi Samu 10—10 kor.; Gálffy István, Szabó Dénes, Hlatky Miklós, Simó Mátyás, Roediger Gyula, Homolay Lajos, Omerboy József, Nosz Gusztáv, Solymossy Lajos 2—2 kor.; Vajda Ferencz, Zorger Ferencz, Szentpétery Gergely, Ferencz Ferencz, Solymóssy János, Jaeger F. József, Dobay Zsolt, dr. Daróczy Ignác, Bodrogi János, Bisztray Károly, Szarka Tivadar, Weisz Ármin 1—1 kor.; Barra Árpád, Nagy Károly 50—50 fill.; Barabás József 40 fill. Együtt 52 kor. 40 fill.

A 121. sz. gy.-ívén Balogh József Debreczenből 10 kor.

Az A. Ürmössy Jenő 343. sz. gy.-ívén Kolozsvárról: A. Ürmössy Jenő 6 kor. 60 fill.; dr. Kozma László, Pál István, Kopp József 2—2 kor. Karabásy Albert, Krinsky Géza, Oláh László, Csetneky Lajos, Ürmössy Tivadar, Asztalos Sándor, Bodó Lajos, Laczkó Károly 1—1 kor.; Bauer Ferencz. Meskó L. 50—50 fill.; Török János, Rosenberger Mihály, Baumann Alajos, Filesz Károly, Györffy Gyula, Schreiber Izidor, F. A. 40—40 fill.; Herman Mátyás, Balogh Lajos, N. N. 20—20 fill. Együtt 25 kor.

Péter János 226. sz. gy.-ívén Mikeszászáról: Péter János, Péter Jánosné 1—1 kor.; Péter Janesika, Péter Sándorka, Péter Ferike 20—20 fill. Együtt 2 kor. 60 fill.

Csegezy Márton 423. sz. gy.-ívén Bethlenből: Csegezi Márton, Szilágyi Gergely, Nagy József 2—2 kor.; Végh Sándor, Mihályi Gyula, Weiszberger Zsigmond, Imreh Domokos, F. F. 1—1 kor.; Schwarcz József 60 fill.; Simon Dezső, Z. P., M. Gy. 20—20 fill.; X. y., E. Lőrincz 10—10 fill. Együtt 12 kor. 40 fill.

A 120. sz. gy.-ívén Árkosi Béla Selmezbányáról 2 kor.

Mátéffy Domokos 409. sz. gy.-ívén Székely-Údvarhelyről: Mátéffy Domokosné, Mélik István 20—20 kor.; Szathmáry János, Beck Jenő, Telsch Adolf 5—5 kor.; Kápáld Ferencz 3 kor.; Szász József, Bugy Flórián, Winkler B., László Albert, Éltető Dániel, Filánszky Endre, Tutaj-társulat (Zám), Víg Sándor, Löwy Gyula, Spitzer Fülöp, Pálffy András, Szende János, Izsák Lukács, Kászonalitzi hitelszövetkezet, dr. Konesag Viktor, Rontsik Sándor dr. Szemery János 2—2 kor.; Gerval Miklós, Deutsch Béla, Belts Simon, Hauszler Benjámin, Butta György, Szaniszló Kálmán, Kazatsay Vidorné, András Lajos, 1—1 kor.; Együtt 100 kor.

A 111. sz. gy.-ívén Székely Miklós Tordáról 10 kor.

A 363. sz. gy.-ívén „A székelykereszturi önszegélyző népbank” 10 kor.

A 142. sz. gy.-ívén dr. Gálffy Endre Kolozsvárról 20 kor.

A 300. sz. gy.-ívén Kádár József Szamosujvárról 5 kor.

Sárosi József lelkész 66. sz. gy.-ívén Ravából: Unitárius egyházközség 30 kor.; Sárosi József 2 kor.; Kecskés Izsák, József Mihály, Izsák Ábel, Izsák Mózes felső, Hankó György 1—1 kor.; Nagy Dániel, Kedei Pál 50—50 fill.; Marosi János 40 fill.; Kovács Mózes, Ilyés János, Szász János, András Sándor, Izsák Mózes, Ilyés Sámuel, Fülöp Gergely, Izsák Mózes 20—20 fill.; Demeter Rákhel, Izsák Dénes, Izsák János, Nagy Izsák, Hankó András 10—10 fill. Együtt 40 kor. 80 fill.

Weress Sándor 233. sz. gy.-ívén: Weress Sándor 20 kor.; Weress Sándorné 4 kor.; br. Inezédy Zoltán, br. Inezédy Laczi, br. Inezédi Ádámné, Pozsoni Antal, Kimpel Flórián 2—2 kor.; Csegezi Samu 1 kor. Együtt 35 kor.

Józan Miklós esperes 5 sz. gy.-ívén Budapestről: A budapesti unitárius egyházközség 3 évi részletekben fizetendő 150 koronából az első részlet fejében beküldött 50 kor.; Székely Gyula 10 kor.; Józan Miklós 5 kor. Együtt 65 kor.

Az I—III. közlemény összege 2955 kor. 25 fill.

E közlemény összege 896 „ 44 „

Összesen: 3851 kor. 69 fill.

Úgy a buzgó gyűjtők, mint a kegyes adakozók fogadják hálás köszönetünket.

Székely-Udvarhely, 1903. okt. 6-án.

DÉÁK LAJOS,
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS,
pénztárnok.

VÁRI ALBERT,
lelkész.

Szakács Márton és neje Barta Zsófia a hévizi unitárius egyházközségnek 200 koronát ajándékoztak azon kívánságuk kifejezése mellett, hogy a meddig Isten az ő életöknek kedvez, a kamatok mindig a tőkéhez esatoltassanak; haláluk után pedig a kamathalmozással megszorodott tőkének kamatját az egyházközség folyó szükségleteinek fedezésére fordíthatja. Fogadják a nemesszivű adakozók az egyházközség hálás köszönetét.

H.-Hévíz, 1903. augusztus hó 30-án.

KISS ALADÁR
lelkész.

FŐRI ISTVÁN
gondnok.

A hála és a keresztényi szeretet őszinte érzelmeivel mondok köszönetet magam és egyházközségem nevében nagy-solymosi Pap István és neje Szabó Ágnes — valamint Márkus Mózes — hitbuzgó atyánkfainak azon áldozatkészségekért, melylyel állásfoglalásomnak emlékére egy-egy 20—20 korona értékű, diszesen kivarrott finom bársony szószék-takarót ajándékoztak egyházközségünknek, s azzal feldiszitették templomunk szószékét. A vallásos buzgóság és szent vallásunk iránti rendithetetlen ragaszkodás és szeretet nem szorul dicséretre. Legyen kedves Isten előtt hitbuzgó atyánkfainak ezen áldozatjok.

Nagy-Solymos, 1903. október 10.

FEKETE JÓZSI,
unitárius lelkész.